

CSÍKI TAMÁS

Miskolci Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 2. szám, 136–161.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.2.136-161

www.aetas.hu

Kultusz és emlékezet

*A Petőfi-centenárium (1923)**

ABSTRACT. *Cult and memory. The Petőfi Centenary (1923).* The paper presents the celebrations of the centenary of the birth of Sándor Petőfi, based on contemporary newspapers, which provides an opportunity to illustrate the political use of the "martyred" poet: his cult was modeled on religious cults, which in post-Trianon Hungary gave hope for the apotheosis of the nation as a sacred community, and was suitable for spreading the propaganda of irredentism, which also used religious symbols, in local communities. The celebrations abroad were intended to confirm Petőfi's importance in world literature, the "Hungarian genius" and the cultural supremacy of the Hungarian people in the Carpathian Basin; but the commemorative year also provided a way of promoting the popular-national conception of literature. The paper then examines the artistic works (symphony, folk play, drama and film) made about Petőfi in 1923 as products of high and popular culture, and then presents the centenary editions of his works, which also provides an opportunity to illustrate the sometimes conflicting state funding and market operation and control of culture.

Keywords: *Petőfi Centenary, cult, commemoration, culture, irredentism*

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?
Ünnepe vak ünnep, s e máj napoknak
Szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.”

Babits Mihály, 1923.

1923-ban Petőfi Sándor születésének századik évfordulóját ünnepelte az ország, a megemlékezések igencsak sokszínűek voltak. A Parlament kupolacsarnokában nemzeti Pantheon felállítását tervezték, vándorkiállítást rendeztek Kiskőrösön, többnapos fesztivált tartottak Segesváron, szobrot avattak Kiskunfélegyházán, emléktáblát lepleztek le a Hortobágyon, régi és új múzeumi kiállításokat nyitottak meg, emlékbélyeg-sorozatot adtak ki, szimfóniát, alkalmi népszínművet, melodramát és mozifilmet mutattak be, teljes és válogatott Petőfi-kiadások láttak napvilágot, Párizsban, Londonban, Berlinben és más európai városokban tartottak ünnepségeket, legendák elevenedtek meg ismét a költő haláláról. Mindebből néhány rendezvény koreográfiáját, valamint egy-egy művészi alkotást mutatok be, ami módot ad az egyszerre jelenlévő kultusz és kommemoráció politikai instrumentalizációjának,¹ a nemzeti

* A tanulmány a HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

és a helyi közösségek szerint differenciált kulturális gyakorlatainak, illetve annak szemléltetésére, hogy az emlékezetpolitikának miféle lokális lenyomatai vagy variánsai alakultak ki.

Nem volt olyan társadalmi csoport Magyarországon, mely ne vett volna részt az ünnepelésben. A kiskőrösi gazdák 1922 szilveszterén Petőfi-dalokat énekeltek, a Szociáldemokrata Párt munkásgyűléseket szervezett, az egyetemisták március 15-én a pesti utcákon ünnepeltek, a Belügyminisztérium tisztviselői a Várszínházban tartottak kultúrestet,² a fővárosi vendéglősök és kocsmárosok mozgalmat indítottak Petőfi atyja (a „jó öreg kocsmáros”) megünneplésére. Fontosnak tartom ezért a társadalomtörténeti szempontok érvényesítését (a kultusz társadalmi környezetének vizsgálatát); de mód nyílik az irodalom és általában a kultúra olykor konfliktusba kerülő állami finanszírozásának és piaci működésének, valamint ellenőrzésének szemléltetésére is.

Tanulmányomban a sajtóra támaszkodtam, mely nagy terjedelemben és változatos módon reflektálta az eseményeket. Kormánypárti és ellenzéki, országos és helyi, politikai és irodalmi lapok közöltek vezércikkeket, kommentárokat, tudósításokat, művészeti kritikákat, olvasói leveleket és interjúkat, melyek egyszerre szólaltatták meg a hagyományos értelemben vett közvélemény és a „néphangulat”³ Petőfi-képeit, és járultak hozzá annak alakításához, de a kultusz nyelvhasználatának különböző regiszterei is utalnak.⁴

Petőfi a nemzetgyűlésben

A törvényhozás az emlékezetpolitika vagy – a centenárium évében gyakran használt kifejezést idézve – a költő „kisajátításának” reprezentatív színterévé alakult, és a nemzetgyűlés tagjainak részvétele az ünnepelésben a politikai kultúra színvonaláról is árulkodik. Petrovics György, Makó kormánypárti képviselője 1922. december 6-án indítványozta Petőfi emlékének törvénybe iktatását, valamint mellszobrának felállítását a nemzeti Pantheonban, mely az országgyűlés kupolacsarnokában kaphatna helyet. A Pantheon tervével, mely Herczeg Ferentől eredt,⁵ a képviselők nem foglalkoztak, az emléktörvény tárgyalása pedig botrányba

¹ A Petőfi-kultusz politikai megnyilvánulásait dokumentálja Margócsy István gyűjteménye, mely külön fejezetet szentel a centenáriumi ünnepségeknek. Margócsy (szerk.): *Jöjjön el a te országod...*, 101–163. A közölt szövegek alapján Dávidházi Péter (kissé differenciálatlanul) a mindenkori politikai hatalom legitimálását szolgáló mitizáló nyelvhasználatot és a vallási képzettársításokat hangsúlyozza (ami az irodalmi és a vallási kultusz analógiáját implikálja). Dávidházi: *A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*, 174–206. Margócsy újabb szöveggyűjteményében Petőfi írói és irodalomtörténeti recepcióit követi nyomon, a centenáriumi megemlékezőket itt Herczeg Ferenc képviseli. Margócsy (szerk.): *Petőfi Sándor emlékezete*, 202–206.

² Az ünnepség a *Budapesti Hírlap* szerint Petőfi „nemzeti demokráciájának” szellemében zajlott le, a fellépők között és a közönség soraiban ugyanis a legmagasabb rangú állami funkcionáriusok és egyszerű napidíjasok is képviseltették magukat. A *Belügyminisztérium Petőfi-ünnepé*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 70. sz. 1923. márc. 27. 6.

³ Ezekről a fogalmakról: Lukacs: *A történelmi tudat avagy a múlt emlékezete*, 122–125.

⁴ Dávidházi Péter Shakespeare kultuszát mint beállítódást (a szellemi értékek rajongó, kritikát nem ismerő tisztelete), mint szokás- vagy szertartásrendet (szent helyek felkeresése, ereklyék gyűjtése, szertartásokon való részvétel, szövegek áhítatos gondozása) és mint nyelvhasználatot (magasztaló és cáfolhatatlan kijelentések) vizsgálta, ami mentalitás- és kultúrtörténeti következtetéseket tett lehetővé. Ezek a szempontok számomra is fontosak voltak (bár a használt források következetes érvényesítésüket nem tették lehetővé), és a kultusz társadalmi gyakorlataira és alanyának kulturális reprezentációira is igyekeztem figyelmet fordítani. Dávidházi: *„Isten másodszülöttje”*, 8–12.

⁵ Az író szerint a kupolacsarnok már csak azért is a legalkalmasabb, mert a város közepén van, ezért az érdeklődők könnyen megközelíthetik. *Ma délben alakul meg a magyar panteon intézőbizottsága*. Új Nemzedék, 4. évf. 282. sz. 1922. dec. 12. 3.

fulladt. A törvényjavaslatot december 22-én Klebelsberg Kunó nyújtotta be,⁶ Scitovszky Béla házelnök ünnepi megemlékezését Cserty József lovasberényi tanító szavai zavarták meg („éljen Petőfi szelleme, éljen a magyar népköztársaság”), ami heves tiltakozást váltott ki.⁷

Pakots József író, a Vázsonyi Vilmos vezette Nemzeti Demokrata Párt képviselője⁸ 1923 januárjában Petőfi cenzúrázása miatt fordult a belügyminiszterhez. A Vigadóban tartott ünnepségen, melyen maga is részt vett, az egyik előadó (Fehér Artúr) az *Apostol* című elbeszélő költeményből húsz sorral többet szavalt el, mint amit a rendőrség előzetesen jóváhagyott, ráadásul a kísérezőnébe két taktust a Marseillaise-ből vettek át, amiért Fehér Artúr ellen „üldözés” indult. Pakots más eseteket is említett (egy terézvárosi munkásösszejevetelen Petőfi-verseket tiltottak be,⁹ és felszólították a jelenlévőket, hogy a *Walesi bárdok* és a *Gólyához* című verseket se szavalják, mivel „veszedelmes tendenciáik vannak és félreértésre vezethetnek”), amire Rakovszky Iván belügyminiszter készségesen reagált. Elismerte, hogy a rendőrség egyes tisztviselői olykor „túl buzgóságot” tanúsítanak (amivel szemben erélyesen kíván fellépni), ám az sem engedhető meg, hogy „Petőfi szellemét kiforgassák vagy egyoldalúan beállítva agitatórius célokra használják fel”.¹⁰

A nemzetgyűlés 1923. március 15-ei ünnepi ülése, ahol az emléktörvényt fogadhatták volna el, a kormánypárti többség akaratának megfelelően elmaradt, mivel a miniszterelnök attól tartott, hogy az ünnep „politikai vitává fajul”, és az ellenzék Petőfivel a saját nézeteit kívánja népszerűsíteni (a szociáldemokraták azt szerették volna, ha a költő „szellemi hagyatékát” örök időkre szabadnak nyilvánítják, vagyis nem fogják cenzúrázni).¹¹ Petőfi emlékének csaknem egy év óta késlekedő megörökítése 1923. november végén került utoljára a nemzetgyűlés elé. Szakács Andor a törvényjavaslat újbóli tárgyalását indítványozta, Pekár Gyula író, a Petőfi Társaság elnöke¹² képviselőtársait bírálta,¹³ a szociáldemokrata Vanczák János pedig azt hangsúlyozta, hogy a költőben ők nemcsak a forradalmárt, hanem a nemzetért harcoló hazafit is tisztelik, és nem gondolják, hogy „Petőfi szocialista volt [...], nem akarjuk magunknak kisajátítani”. A kormány azonban az emlékév letelte után már nem

⁶ A szöveget közli: Margócsy (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, 106–107.

⁷ „Gr. Széchenyi Viktor: Szégyellje magát! Hogy lehet az ilyen embert megtérni! Pusztulnia kell innen az ilyen embernek! [...] B. Podmaniczky Endre: Disznó! [...] Karafiáth Jenő: Károlyi Mihály bérence! Miért nem hívja vissza Károlyit? [...] Gr. Ráday Gedeon: Kun Béla bérence ez! (Élénk felkiáltások jobb felől: Pfüj! Gazember!) [...] Farkas István: Megtagadják Petőfit! Most tagadták meg!” *Nemzetgyűlési Napló*, VII. 1922. dec. 22. 339–340.; Szalai: *Koszorúcsata*, 61–68.; Margócsy (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, 108–111.

⁸ Pakots a Petőfi Társaság tagja és az 1909-ben megnyílt Petőfi Ház igazgatója volt.

⁹ *Az örült, a Temetésre szól az ének és a Fürdik a holdvilág az ég tengerében...* című költeményeket.

¹⁰ *Nemzetgyűlési Napló*, IX. 1923. január 24. 97–99., 102.; Margócsy (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, 153–154. A Szeged egy szilveszter estjén történt esetet említett. Az egyik ünneplő a főtéren az *Egy gondolat bánt engemet...* című verset szavalta, mire két rendőr szólította meg: „– Melyikük szavalta azt, hogy világszabadság? – Petőfi Sándor – felelte a szavaló. – Az már nem él, az nem szavalhatott – szól a rendőr. – De ő írta. Petőfit csak lehet szavalni? – Nem lehet kérem, csak engedéllyel. Mi nem hallottunk semmit, hanem a Proféta szállónál panasolta egy úriember, hogy maguk a világszabadságot szavalják. Hát jó lesz csendben maradni.” *Szilveszteri körkép*. Szeged, 4. évf. 1. sz. 1923. január 3. 4.

¹¹ *Nemzetgyűlési Napló*, X. 1923. március 14. 464–465.

¹² 1921 júniusáig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára.

¹³ „Többet tettem Petőfi dicsőségének és az ő révén a magyar dicsőségnek a föld kerekéségén való körülhordozásával, mint önök a szájaskodásukkal [...] Nagy Ernő: Szabó Dezső kisujja többet ér, mint az egész Petőfi Társaság!” *Nemzetgyűlési Napló*, XVII. 1923. november 23. 108.

kívánta Petőfi emlékezetét napirendre tűzni, és a végleges halasztásra az indemnitás sürgető tárgyalása kínált lehetőséget.¹⁴

Ünnepek és emlékezések

A centenáriumi év 1922. július 31-étől 1923. július 31-éig tartott, azaz a segesvári tragikus nap keretezte, a megemlékezéseket az 1876-ban alakult Petőfi Társaság szervezte. Az ünnepségsorozat Erdélyben, a költő síremlékénél kezdődött, melynek több napos programjáról és a résztvevőkről a helyi és a magyarországi lapok is részletesen beszámoltak. Július 29-én (szombat) este dalárdák adtak szerenádot, a hivatalos rendezvények másnap reggel istentiszteletekkel kezdődtek, majd az Erdély magyarságát reprezentáló nyolcezeres tömeg jól felismerhető csoportokban a fehéregyházi sírhoz zárandokolt.¹⁵ Makfalvi Dózsa Endre regényíró, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke (és Kolozs vármegye Trianon előtti alispánja) az *Erdélyben* és a *Magyar vagyok* című Petőfi-versekből idézett,¹⁶ Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alelnöke bibliai allúziókkal átszőtt beszédében Petőfit Krisztussal azonosította, az 1848-as forradalmat és szabadságharcot méltatta, végül szakrális esküre szólította fel a hallgatóságot.¹⁷ A tömeg ezután Petőfi síremléke előtt vonult el, ahol Makkay Sándor református püspök mondott imát, majd a délutáni társaságban Varga Zsigmond fiatfalvi birtokos egy ereklyét adott át a szervezőknek: azt a serleget, melyből a költő Székelykeresztúron, az utolsó vacsoráján ivott.¹⁸

Az esti program segesvári díszmenettel kezdődött: a helyi tűzoltózenekart az irodalmi, közművelődési és szakmai egyesületek, az egyházak képviselői, az erdélyi tájak népének „színes és gyönyörködtető” csoportjai kísérték a város utcáin keresztül a sporttelepre, ahol a dalárdák Petőfi-dalokat énekeltek, fehéregyházi („műkedvelő”) parasztleányok a *Falu végén kurta kocsmá* című jelenetet adták elő, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság képviselőiben Benedek Elek a szülőföld szeretetéről szolt a „székely néphez”, végül az est vidám táncmulatsággal zárult.

A kulturális program másnap irodalmi matinével folytatódott. Tessitori Nóra kolozsvári előadóművész Petőfi-verseket szavalt, előadások hangoztak el a költő életéről, Nyíró József a *János vitéz* és az *Apostol* szimbolikájáról beszélt, és az ünnepség végén a brassói dalárda Ábrányi Emil: *Petőfi. – A segesvári csatatéren* – című költeményét énekelte el.¹⁹

¹⁴ *Nemzetgyűlési Napló*, XVIII. 1923. december 21. 293–294.

¹⁵ A tudósítók például a Temesvár-gyárvárosi dal- és zeneegyesület, a nagyszebeni magyar iparossegylet és önképzőkör, a brassói polgári kör, a Maros-Torda megyei földműves szövetség tagjait, Kolozsvár ősi hajdúságát, a kalotaszegi és székely falvak búzavirággal díszített nemzeti viseletbe öltözött népét, valamint a hétfalusi csángók „egész székértáborát” azonosították. (A hatóságok engedélyezték a magyar színek használatát.)

¹⁶ „De semmi kincsért s hírért a világon//El nem hagynám én szülőföldemet, //Mert szeretem, hón szeretem, imádom//Gyalázatában is nemzetemet.”

¹⁷ „Mondjuk utána és kövessük Petőfit: A magyarok Istenére esküszünk, esküszünk, hogy más mint magyar nem leszünk.” *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz*. Ellenzék, 43. évf. 170. sz. 1922. augusztus 1. 2.

¹⁸ Sándor József ígéretet tett arra, hogy a serleget az 1892-ben megnyílt kolozsvári ereklyemúzeumban helyezik el, és az évente rendezett Petőfi-napokon közszemlére fogják bocsátani.

¹⁹ Segesváron július 30-án még egy rendezvényre került sor. Az erdélyi magyar iskolák és egyházak küldöttei kongresszust tartottak a fenyegetett felekezeti oktatás védelmében. Tiltakoztak az egyházak nevelési és tanulmányi birtokainak kisajátítása ellen, hitet tettek az autonómia és az iskolák kölcsönös, valláskülönbség nélküli látogatása mellett, az állam anyagi támogatását kérték, valamint kiálltak a felekezeti tanítók és tanárok mellett. *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz*. Ellenzék, 43. évf. 170. sz. 1922. augusztus 1. 1–3.; *Az országos Petőfi-ünnep Segesváron*. Brassói Lapok, 28. évf. 174.

Magyarországon még el sem kezdődtek a megemlékezések, amikor települések sora (Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Aszód, Kecskemét, Pápa és Sopron) kezdett versengeni az 1916-ban Segesvárról elmenekített Petőfi-szoborért. Kiskőrös érdekében a település országgyűlési képviselője, Meskó Zoltán járt közben Vass József kultuszminiszternél, és a község szlovák lakosságának kívánatos magyarosodásával érvelt (amit a szobor előmozdíthat), a félegyháziak élénk sajtókampányt folytattak,²⁰ és a kormány végül, a Petőfi Társaság javaslatára, Kiskunfélegyháza mellett döntött.²¹ A centenáriumot a szoboravatással kívánták megnyitni, ezért annak – miként Klebelsberg Kuno a minisztertanács szeptember 7-ei ülésén kifejtette – „országos jelentőségűnek kell lennie, hogy lássa az egész régi Magyarország és a külföld is, hogy a magyar nemzet méltóképpen meg tudja becsülni a maga nagyjait, ami által a környező ellenségeinkkel szemben kulturfőlnyerőül tesz tanúságot, elszakadt véreink szívében pedig táplálja a hazaszeretetet szent tüzét”.²²

A kormány félmillió korona póthitelt szavazott meg a minél impozánsabb kommemoráció érdekében, ami azonban a tervezettől eltérően zajlott le. A *Félegyházi Hírlap* augusztus 27-én arról írt, hogy a szeptember 8-ára (a költő és Szendrey Júlia házasságának évfordulójára) tervezett ünnepség előkészületei késlekednek, az ország „színe-javának” érdeklődése csekély (márpedig „Petőfit nem lehet kisvárosi szenzációvá zsugorítani [...], lelkes népet és ünneplő vidéket kell a szobor elé odaállítanunk”), ezért a szoboravatást el kell halasztani.²³ A „nemzet” részvételével tervezett reprezentatív ünnepség végül belpolitikai konfliktusok és pártharcok áldozatává vált. Horváth Zoltán, a város ellenzéki (48-as Kossuth párti) országgyűlési képviselője és ugyancsak ellenzéki polgármestere az október 29-ei időpontot javasolta, a kormánypárti városatyák viszont a kormány újabb és újabb halasztásra vonatkozó döntését támogatták (29-e ráadásul az őszirózsás forradalom évfordulója volt). A városi közgyűlés többsége végül október 29-ét fogadta el, és a szobrot szűkkörű rendezvényen adták át. Pakots József beszédében azt hangsúlyozta, hogy az ünnepelt halhatatlansága a „néplelek erejéből támadt”, Jakab Ödön irodalomtörténész, a népnemzeti irányzat ismert költője *Petőfi* című alkalmi ódáját adta elő, majd a koszorúzás után a város függetlenségi hagyományokat követő képviselőtestülete „fényes lakomát” rendezett, ahol keserű hangvételi szónoklatok hangzottak el.²⁴

sz. 1922. augusztus 3. 1–4.; Balázs: *Az 1922. évi Segesváron tartott magyar felekezeti iskola-kongresszus*, 130–136.

²⁰ Porst Kálmán főgimnáziumi igazgató, a félegyházi Petőfi daloskör elnöke például a „költői lélek” születési jogával érvelt: az Alföld végtelensége és szépségei itt keltettek „a gyermek Petőfi lelkében kitörölhetetlen impressziókat.” [Porst Kálmán]: *Kié a költő és kié legyen a szobra?* Budapesti Hírlap, 42. évf. 6. sz. 1922. január 8. 1.; Porst Kálmán: *Hazajön Petőfi!* Félegyházi Hírlap, 40. évf. 3. sz. 1922. január 15. 1.

²¹ Meskó szerint „anyagiak” játszhattak közre, és Kiskőrös valószínűleg nem tudta úgy támogatni a Petőfi Társaságot, mint Félegyháza. *Nemzetgyűlési Napló*, VII. 1922. december 22. 323.

²² MNL OL K 27. 1922. szept. 7.

²³ *A Petőfi-szobor leleplezése*. Félegyházi Hírlap, 40. évf. 36. sz. 1922. augusztus 27. 1.

²⁴ *Mégis október végén leplezik le a félegyházi Petőfi-szobrot*. Magyarország, 29. évf. 232. sz. 1922. október 12. 2. Az események értelmezésében az antiszemizmus is helyet kapott. A *Nemzeti Újság* tudósítója szerint az ortodox hitközség, a Szeretet és Testvériség, az Izraelita Nőegylet és a Chevra Kadisa szónokaira hárult Petőfi méltatása, és egyikük „arra hivatkozott, hogy a »zsidók ismét sárga folttal jelentek meg a szobor előtt, hogy így hódoljanak a költőnek, aki mindig az egyenlőség és a testvériség eszméjéért küzdött«. A beszéd, mely burkolt formában súlyos gyanúsításokat tartalmazott a keresztény politika és a kormányzati rendszer ellen, a megjelentek között kínos visszatetszést keltett.” *Disszonáns Petőfi-ünnep*. Nemzeti Újság, 4. évf. 248. sz. 1922. október 31. 3. A *Magyarország* viszont arról írt, hogy azok, akik „el akarták rontani az ünnepély örömét, kiadták a parancsot,

Az ünnepségek az újévben is folytatódtak, ezek közül a február 16-án Debrecenben tartott megemlékezést mutatom be, mely Szabolcska Mihály helyi kultuszának ápolásával fűződött össze. A debreceni teológián végzett temesvári lelkész-költő a Kisfaludy Társaság budapesti ülésén vett részt, és a Csokonai Kör meghívására érkezett a cívisvárosba, hogy a „Petőfi-ünnepély fényét közreműködésével emelje”. Az emlékünnepet a református kollégium dísztermében tartották, a „Szabolcska költészetét imádó” ifjúság a karzatokon foglalt helyet. Először a kollégium nagyhírű kántusa lépett fel, majd Pap Károly, a Csokonai Kör elnöke Petőfi költészetéről beszélt (poézisének két sajátossága van: „a természetes egyszerűség és az élnékség”) és Szabolcskát köszöntette. Baltazár Dezső püspök az egyházkerület nevében üdvözölte az egykori debreceni diákok („jussot formál hozzád az egész emberiség, mert a te fényed sugara örök fényt mutat az emberiségnek”), Baja Mihály lelkész-költő alkalmi versével tisztelt Szabolcska előtt. Ezután a Csokonai Színház művésze Petőfi-verseket szavalt, Csobán Endre levéltáros felolvasásában azt az ellenszenvet fejtegette, ami Petőfi műveiben Debrecen felé megnyilvánult („egy sok megpróbáltatáson átment ember sötét gondolatai ezek; egy lírikus sötét hangulatú verseiért Debreczen nem felelős”), végül Szabolcska Mihály négy hazafias költeményét adta elő, melyek a jelenlevőket „mélyen megrendítették”. Az ünnepség után a Csokonai Kör díszvacsorát adott Szabolcska tiszteletére, ahol újabb köszöntők hangzottak el.²⁵

Petőfire ezúttal Szabolcska Mihály árnyéka vetült, a szakrális tisztelet és a bibliai paraklétosz-szerep (szószóló, közbenjáró) őt illette meg,²⁶ míg a „tények”, mintsem a hiperbolák iránt fogékony levéltáros számára Petőfi egyszerű „ember” vagy „lírikus” maradt. A debreceniek sem akartak azonban lemaradni az emlékállításban. A Csokonai Kör pályázatot hirdetett „Petőfi életének és költészetének debreceni vonatkozásai” című tanulmány írására, és Zoltai Lajosnak, a múzeum igazgatójának javaslatára ugyancsak pályázatot írtak ki egy emléktábla elkészítésére, amit a hortobágyi csárda falán kívántak elhelyezni, ahol Petőfi 1842 októberében az első népdalát (a *Hortobágyi kocsmárosnét*) írta. A domborművet, mely a költőt malaclopó köpenyben ábrázolja, Füredi Richárd szobrászművész készítette, avatására 1923. október 7-én került sor, amiről a sajtó jó hangulatú kirándulásként számolt be. (A rendezők a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Akadémia, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság képviselőit is számítottak, ám a meghívottak nem érkeztek meg.) Az ünneplők vonattal utaztak a helyszínre, ahol először Debrecen törzsménését tekintették meg, és rövid „népies ismertetést”²⁷ hallgattak a hortobágyi állattenyésztésről. Az emlékműnél a Himnuszt énekeltek, Baja Mihály ezúttal is alkalmi költeményét adta elő,²⁸ majd Csűrös Ferenc kulturatanács-

hogy nemcsak küldöttséget nem szabad küldeni, hanem még az utcára sem szabad menni”. p.ö.: *Politika a kulturünnepből*. Magyarország, 29. évf. 248. sz. 1922. október 31. 2.

²⁵ Szabolcska Mihály a Csokonai-kör Petőfi-ünnepélyén. Egyetértés, 5. évf. 38. sz. 1923. február 17. 1–2.

²⁶ Dávidházi: *A hatalom eredetmondái*, 193.

²⁷ A cikkíró feltehetően a „népies gazdasági előadások” analógiájára használja a kifejezést, mely előadásokat a gazdák számára szerveztek a korszerű növénytermelésről és állattartásról.

²⁸ „Levett kalappal üdvözöllek//Vén csárda, hej, ütött, kopott, //Kigyúlt szívemmel úgy öllelek, //Mint hitvalló a templomot. //Itt járt Petőfi. Lányomával //Szentté avatta küszöböd //S ivódba zengő dal-karával //Egész Parnasszus költözött.” *Petőfi-ünnepély a Hortobágyon*. Egyetértés, 5. évf. 228. sz. 1923. október 9. 2.

nok ünnepi megemlékezése következett, melyben a csárdát szakrális és nemzeti kontextusba helyezte.²⁹ Végül megkoszorúzták a domborművet, és a kirándulás társas ebéddel zárult.³⁰

1923. március 15.

Tömegrendezvényekre március 15-e kínált lehetőséget, amit a kormány 1923-ban nemzeti ünnepé nyilvánított, ezáltal az ellenzékétől kívánta azt visszafoglalni. A budapesti „hivatalos” program az állami kommemorációról, illetve a politikai hatalom által a keresztény-nemzeti ideológia szerint megalkotott Petőfi-örökségről tanúskodik. A fellobogózott Budapest utcáin már a reggeli órákban cserkészcsapatok és ifjúsági küldöttségek vonultak a Nemzeti Múzeumhoz, a Petőfi térre, valamint a Szabadság téren lévő irredenta szobrokhoz, ahol helyőrségi zenekarok fogadták őket (az üzletek már délelőtt bezártak). A központi ünnepség 11 órakor az Országház téren kezdődött (a Parlament homlokzatát piros-fehér-zöld zászlókkal és Petőfi hatalmas relief képével díszítették), a főbejáratnál a miniszterek, a fővárosi törvényhatóság képviselői, egyházi vezetők és a Petőfi Társaság tagjai sorakoztak fel, a vármegyei küldöttségek a kétszázazeres tömegben kaptak helyet,³¹ József főherceg a családjával és Horthy kormányzó utoljára érkezett meg. A *Himnusz*t, a *Szózat*ot és Papp-Váry Elemérné imáját, a *Magyar Hiszekegyet* dalárdák adták elő, majd az ünnepi beszédek következtek. Sipőcz Jenő, Budapest főpolgármestere szerint a költő osztály- és rangkülönbség nélkül minden magyaré (a nemzet egésze „emelte, mint a nemzeti egység kifejezőjét eszményi piedesztálra [...] Ő maga, ha élne, csak azokat tagadná meg, akik nem félik az Istent és nem ismerik a hazát, mert ő keresztény lélekkel hitt az Istenben és ebben a hitben halt meg a hazáért [...] Halhatatlan szellem, haladj feltartóztathatatlanul Isten által kijelölt utadon.”), Klebelsberg Kuno azt hangsúlyozta, hogy Petőfi előfutára Balassi Bálint, aki „vérenek ontásával tett tanúságot hazafisága mellett. Petőfi hazafias lírájának is a mártír-hitvallás erejét az adja meg, hogy honfi érzésének lángoló kitöréseit a segesvári síkon életének feláldozásával pecsételte meg.” Pekár Gyula beszéde költői képekben bővelkedett: „Szent tavasz, szent magyar március, de profundis a mélységből hívunk ismét és mint első rügyet, reménykedve üdvözlünk az ezeréves ország csonka törzsén. Petőfi Sándor a magyar szabadság első evangélistája [...] a segesvári nagy eltűnt visszatért.”³² A szónoklatok után Paulay Erzsi hófehér selyemruhában szavalta el Petőfi *Élet vagy halál* című versét, ami az adott kontextusban irredenta

²⁹ „Mikor egy templomot gyalázat ér, azt ünnepies formában szokták újra beszentelni. 1919 áprilisában ebbe az épületbe, mely fölött Petőfi lelke szólal a hortobágyi szél zúgásában, idegen nép katonái, mint hódítók vonultak be s ezzel megszentelteték ez épületet és a szűz magyar földet. Ez a mi mai ünnepünk egy újrászentelés. Petőfi kőbe vésett alakja e csárda falán eltakarja előlünk a foltot, melyet nemzeti önérzetünkön a szégyenletes idők emléke ejtett.” *Petőfi-ünnepély a Hortobágyon*, i. m.

³⁰ *Petőfi-ünnepély a Hortobágyon*, i. m.

³¹ A kormányhoz közel álló *Budapesti Hírlap* becslése.

³² A keresztény-konzervatív polgármester, a kultuszminiszter és a Petőfi Társaság elnökének beszédében, a hangsúlybeli eltérések ellenére, az irodalom, a politika és a vallás összefonódik. Petőfi keresztény és nemzeti költő, a nemzet és a (hazafias) költészet a szakralitás szférájába emelkedik, utóbbi legitimitását a költő mártírúma erősíti. A 129. zsoltárra utalás a *Querela Hungariae* Mohács utáni irodalmi toposzát idézi, de Petőfi visszatérése (apoteózisa) a haza feltámadásának reményét adja.

szöveggé minősült át,³³ végül a fővárosi iskolák egyesített kórusa az Egressy Béni által megzenésített *Talpra magyart* énekelte el.³⁴

A radikalizmust március 15-én az egyetemi ifjúság képviselte, akik a kormánytól függetlenül ünnepeltek. Ők délelőtt a Szabadság téri irredenta szobrokhoz vonultak, ahol Csanády György költő, a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesületének egyik alapítója és Khloiber Oszkár, a Turul Szövetség tagja szólott a fiatalokhoz,³⁵ majd az ünnepelés a dualizmus időszakában kialakult szokásrendet követve, a Vigadóban, a múzeumkertben és a Petőfi-szobornál folytatódott. A hagyomány azonban új rítuselemekkel gazdagodott. A Petőfi téren az Ébredő Magyarok Egyesülete is megemlékezést tartott, a gyűlés végén (este 6 óra körül) a diákok csoportjai az Erger-Bergert énekelve és a zsidókat szidalmazva *Az Est* szerkesztőségéhez vonultak, a kivezényelt rendőrökre botokkal támadtak, akik erőlyesen (kardlapokkal) oszlatták fel a tömeget.³⁶

Nem minden politikai irányzat ünnepelhetett önfeledten. A szociáldemokrata Farkas István a nemzetgyűlésben tette szóvá, hogy pártja március 18-ára (vasárnapra) a pesti Petőfi-szobornál tervezett megemlékezését a rendőrség betiltotta, és hasonlóképpen járt el a váci főszolgabíró, a debreceni rendőrkapitány, valamint a bonyhádi előjáróság is (mivel „népgyűlés keretében Petőfi emléke profanizáltnak”). Farkas a gyűlekezési jog biztosítását követelte a belügyminisztertől („az ország munkássága és demokratikus érzelmű polgársága azon demokratikus szabadságjogok letéteményesének érzi magát, amelyekért Petőfi Sándor, a nép nagy fia küzdött”), és ugyanezt kérte a keresztényszocialista Szabó József is, aki a költő szellemi örökségének másfajta értékeire hivatkozott: „...hogyan képzei a belügyminiszter úr, hogy a munkásságot a hazafias érzésben megerősítsük, ha száz évben egyszer adódó Petőfi-ünnepélyt és március idusának hazafias szellemben való megünneplését a keresztény nemzet alapon szervezett munkásságnak rendőri beavatkozással eltiltja.”³⁷

³³ „Te rác, te horvát, német, tót, oláhság, // Mit marjátok mindnyájan a magyart? // Török s tatártól mely titeket védett, // Magyar kezekben villogott a kard. // Megosztottuk tivéletek híven, ha // A jó szerencse nekünk jót adott, // S felét átvettük mindig a tehernek, // Mit vállatokra a balsors rakott. // S ez most a hála!... vétkes vakmerénnyel // Reánk uszit a hűtelen király, // S mohó étvágygal megrohantok minket, // Miként a holló a holttestre száll.”

³⁴ *Petőfi ünnepe március Idusán*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 61. sz. 1923. március 16. 1.

³⁵ „Magyarok akarunk lenni és azt akarjuk, hogy ne legyen az országban más, csak magyar. Egy célunk van, az integer magyar Magyarország visszaszerzése.” *Százezrek hódoltak Petőfi emlékének a mai országos ünnepen*. Az Est, 14. évf. 61. sz. 1923. március 16. 2.

³⁶ *Százezrek hódoltak Petőfi emlékének a mai országos ünnepen*, 1–2.; *Marinovich főkapitány nyilatkozik a tegnapi tüntetésről*. Az Est, 14. évf. 62. sz. 1923. márc. 17. 1–2.; Margócsy (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, 145–150.

³⁷ *Nemzetgyűlési Napló*, XI. 1923. március 21. 112–113., 115. A szociáldemokraták pesti nagygyűlésüket egy héttel korábban (március 11-én) akarták megtartani, amit nem a rendőrség akadályozott meg. A *Népszava* aznapi száma a címlapján invitálta a munkásokat a délután 3-kor kezdődő ünnepélyre („a nagy költő szabadságszeretetének méltó továbbhordozója a munkásosztály [...], e nagy örökség és a benne rejlő erő és öntudat arra szólít, hogy a magyar proletárság megemlékezését Petőfiről impozánssá tegyük”), az időjárás azonban közbeszólt, esni kezdett, és a fél 3-ra összegyűlt 5000–6000 embert Farkas István tájékoztatta a megemlékezés elhalasztásáról. Az egyik idős munkás kifakadt: „Ha én vidékről bejöttem, a pestiek is itt maradhatnak.” (Lehetséges, hogy a rendőrség a március 15-ei rendbontás nyomán tiltotta be a nagygyűlést.) *Munkások! Elvtársak! Ma, vasárnap, délután 3 órakor kezdődik a Petőfi-téren a szociáldemokrata munkásság Petőfi-ünnepélye*. *Népszava*, 51. évf. 57. sz. 1923. március 11. 1.; *A rossz időjárás miatt elhalasztották a Petőfi-ünnepélyt*. *Népszava*, 51. évf. 58. sz. 1923. március 13. 6.

A szociáldemokraták népgyűléseiket a budapesti kerületekben és a vidéki városokban (Szegeden, Pécsen, Miskolcon) rendszerint nem az utcákon, hanem zárt helyiségekben tarthatták meg, ahol munkásdalárdák léptek fel, és szabad előadások hangoztak el Petőfi életéről és költészetéről. A miskolci pártszervezet például március 11-én a Korona Szálló nagytermében rendezett ünnepséget, ahol Vanczák János, az ideológiai és irodalmi tekintetben jól képzett nemzetgyűlési képviselő Petőfi gyermekkoráról, „hányattatásairól” és vándorlásairól (amiből szerelmi lírájának „mélysége” következik), valamint forradalmi verseiről beszélt: „...nemcsak népköltő volt, de forradalmi lelkű is volt. Izzón szerette a népet és látta annak szenvedéseit a jobbágyi és zselléri sorban [...], buzgón szívta magába úgy a francia forradalom történetét, mint általában a forradalmi szellemet, megérezte, hogy ennek a megrázkódtatásnak el kell jönnie Magyarországon is [...] Álmaiból megvalósult a forradalom, a republika, megvalósult tragikusan az az álma is, hogy karddal a kezében a szabadságért harcolva essen el. A forradalmi kormány Debrecenben kikiáltotta a magyar köztársaságot, megválasztotta kormányzónak Kossuth Lajost, és Petőfi Sándor mint a magyar köztársaság katonája esett el.”³⁸ Ezután Reisinger Ferenc, Miskolc nemzetgyűlési képviselője vette át a szót, és az ellen a vád ellen tiltakozott, hogy a szociáldemokraták „kisajátítják” Petőfit.³⁹

Más koreográfiával zajlott a március 15-e, valamint Petőfi ünnepzése Kiskőrösön, aminek hosszúra nyúlt előzményeire is érdemes utalnunk. A költő szülőfalujában már 1921 végén nagyratörő tervek fogalmazódtak meg: a századik évforduló napján (1922. december 31-én) Kiskőrös legyen az országos ünnepségek központja, itt gyűljenek össze, Horthy Miklós mellett, a kormány és a nemzetgyűlés, a tudományos és az irodalmi társaságok képviselői, valamint a magyar városok és községek delegáltjai, amit elsősorban a sajtó támogatásával kívántak elérni.⁴⁰ A kezdeményezés azonban visszhangtalan maradt, bizonyossá vált, hogy Kiskőrös a téli hidegben nem tud méltóképpen gondoskodni az „előkelőségek” elszállásolásáról, és a megyei hatóságok „óva intették” az előjáróságot attól, hogy nagyobb szabású ünnepséget rendezzen, mivel a község nem bírná el az ezzel járó „mérhetetlen” kiadásokat. Ezért a helyi lakosság szilveszter estéjén egy-egy szál gyertyát helyezett az ablakokba, és „magára hagyatottan” zarándokolt el a költő szülőházához.⁴¹ Komáromi János író (a Petőfi Társaság tagja) jelen volt a faluban, és a rá jellemző mélabús hangnemben örököltette meg a tapasztalatait: „Legszebb a gazdák ünnepe volt, mert a legközvetlenebb. Látni kellett volna őket a

³⁸ A szociáldemokrata párt az 1920-as évek elején illeszkedett az új politikai rendszerhez, és az 1921 decemberében megkötött Bethlen–Peyer-paktumban azt is vállalta, hogy felhagy a köztársasági propagandával. Radikalizmusát a retorikában (vagy a szimbolikus politika terén) próbálta megőrizni: a szónok Petőfit nemcsak a saját hősi halálát, hanem a forradalmat és a köztársaságot is megjósoló próféta-ként (vateszként) azonosította. S ez a prófécia, miként igazolta, 1848-ban be is teljesült. Vanczák János szavait az általa szerkesztett *Népszava* közölte, így a mitikus múltértelmezés széles körben ismertté vált. A szervezett munkásság Petőfi-ünnepei. *Népszava*, 51. évf. 61. sz. 1923. március 16. 4.

³⁹ A rendőrhatalóság képviselője többször megszakította a szónokot, és figyelmeztette, hogy kormányrendeleteket nem bírálhat, és tartózkodjon az „izgatástól”, mert különben megvonja tőle a szót. (Reisinger a sajtószabadság és a gyűlekezési jog hiányát sérelmezte, illetve a *Respublika* című versre hivatkozott.) *Petőfi emlékének áldoz Miskolcz munkássága*. Reggeli Hírlap, 32. évf. 58. sz. 1923. március 13. 6.

⁴⁰ A *Petőfi Szobor-Bizottság gyűlése*. Kiskőrös és Járása, 15. évf. 50. sz. 1921. december 11. 1–2. A helyi publicisztika kritikusan jegyezte meg, hogy a közélet egyik szereplője az ellen tiltakozott, hogy az ünnepségek rendezésében olyanok is részt vegyenek, akik nincsenek kellő figyelemmel a „nádrág élére” és a „kézeli keménységére” (azaz a kultusz ápolását a lokális elit számára kívánta fenntartani). *Petőfi nyakravalója*. Kiskőrös és Járása, 16. évf. 28. sz. 1922. július 9. 1.

⁴¹ Zoltán János: *Csak egy gyertyaszálát Petőfinek*. Kiskőrös és Járása, 16. évf. 51. sz. 1922. december 17. 1–2.

hosszú asztaloknál, üveg-borocska előtt, amint egymásközt voltak, amint egyik-másik értelmes gazdálkodó felállt és Petőfiről elmélkedett. Nem az égre fölrepült és szétrobbant meteororról, hanem a becsületes emberről, a szegény nép költőjéről, a hűséges férjről és a hazafias magyarról. Ott láttuk ezeket a magyarba-szakadt szláv típusú gazdákat és földmunkásokat, amint bólogatva figyeltek a maguk közül való szónokokra s láttuk a legényeket és az öreg gazdálkodókat, amint minden műsor nélkül, egymásután kiléptek az emelvényre s órákon át Petőfi verseket szavaltak és dalolgattak [...] Már jóval éjjel előtt megindult a zarándoklás a nádtetejű házacskához. Az udvaron, a szűk közben és a szomszédos portákon legalább három ezer ember [...] Egyszerre csak megkondul a katolikus templom harangja s ugyanakkor zúgni kezdenek a luteránus harangok is. S az iparosokból és földművesekből összeállt helybeli dalárda énekelni kezdi a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című dalt [...] Az emberek szeméből kibuggyantak a könnyek.⁴²

A kiskőrösi értelmiségiek 1922-ben Petőfi Sándor emlékezetének muzealizációját és kultuszának elmélyítését is tervbe vették. A helyi sajtó több ízben arról írt, hogy a fővárosban, például a Nemzeti és az Ernst Múzeumban vagy az 1909-ben átadott, de csaknem állandóan zárva tartó Petőfi-házban felbecsülhetetlen ereklyék vannak, ezek azonban sokkal „lelkesítőbbek” lennének a költő szülőházában. A múzeum ezenkívül a Kiskőrösön egyelőre lapangó muzeális értékű Petőfi- emléktárgyak összegyűjtését ösztönözte.⁴³

A tervek között szerepelt a Petőfi Irodalmi Kör megalapítása is, amit Barcsai Emma, a költőről elnevezett polgári fiú- és leányiskola tanárnője a sajtóban népszerűsített és indokolt meg: A kiskőrösi szoborbizottság (anyagiak, illetve a lakosság áldozatkészségének hiányában) évek óta hiába küzd egy új Petőfi-szoborért, az olvasókörök sem vitték előbbre a „szegényes Petőfi-kultuszt” (aminek „gyér jelei” csak itt-ott mutatkoznak), ezért a költőt alaposabban megismertető felolvasásokat, irodalmi matinékat szervező és könyvtárral rendelkező irodalmi körre lenne szükség, mely a csekély számú értelmiséget egyesítené, és a „középosztály leányainak” lelki-műveltségi igényeit is biztosítaná.⁴⁴

⁴² Komáromi: *Csatangolások mindenfelé*, 48–50. A leírás arra utal, hogy a gondosan irányított kulturális emlékezet sokféle rítusa mellett Kiskőrösön az írástudóvá váló parasztság körében a három-négy generációra kiterjedő kommunikatív emlékezet és a folklorizálódott Petőfi-hagyomány is elevenen élt. Assmann: *A kulturális emlékezet*, 49–51. Petőfi költeményeinek népdallá alakulásáról: Tari: *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, 22–35.

⁴³ *Petőfi-múzeum*. Kiskőrös és Járása, 17. évf. 5. sz. 1923. február 4. 1.

⁴⁴ A tanárnő az egyik kiskőrösi lány levelére hivatkozott, melyet a polgári radikális *Világ* közölt: „A tavasz eljöttével örömet akartam magamnak szerezni és Pestre rándultam fel. Vágyakkal, illúziókkal telítve, mint általában a középosztály lányai [...] Vagyonom megmaradt roncsain elmentem a »művészet csarnokába«, a Nemzeti Színházba, ahol egész iskolai idealizmusunk végső álmát és erősségét, az Ember tragédiáját adták, azt az egyetlen zárt ablakot, amelyen a középiskolai műveltségű magyar nő betekinthez a nagyvilágba, a műveltség ősi történetébe, a társadalomtudományba, bölcseletkérdésbe, vallások történetébe, politikai férfi-nő-kérdésbe és egyéb olyan tiltott területekre, amikhez többé aztán az életben se juthat [...] Úgy szeretnék már őszinteséget, valami igazit, valami szépet hallani vagy látni, ami nincs frissen átmázolva. Mert gondolja el, szerkesztő úr, mit hallottam Petőfiről, Petőfi szülőhelyén, március 15-én: »Lánglelkű költőnk, Te voltál az első ébredő a hazában.«” (A szöveget a *Világban* megjelent hosszabb változatból idéztem.) B. E.: *Petőfi-kör*. Kiskőrös és Járása, 16. évf. 18. sz. 1922. április 30. 1–2.; *Falu*. Világ, 13. évf. 82. sz. 1922. április 9. 17. A Petőfi Irodalmi Kör, mely 1924-ben a Petőfi Társaság „patronálásával” alakult meg, „a falusi nép szívében kívánt oltárt emelni [a költő] halhatatlan emlékének”, és a javarészt „tót ajkú” kiskőrösi lakosság magyarosítását is célul tűzte. Tiszteletbeli elnöke Pekár Gyula, elnöke Zoltán János takarékpénztári igazgató, alelnöke Tepliczky Aladár ügyvéd, titkára Mendelényi János iskolaigazgató volt, a tagságot tanárok, tanítók, tanfelügyelők alkották. *Petőfi Irodalmi Kör Kiskőrösön*. Új Barázda, 6. évf. 241.

Ilyen előzmények után tartották meg Kiskőrösön az 1923. március 15-ei ünnepséget (a meghívott fővárosi „előkelőségek” ezúttal sem jelentek meg), a délelőtti program istentisztelettel kezdődött, és az iskolásoké volt a főszerep. A megkoszorúzott Petőfi-szobornál a költő verseit szavalták, az ünnepi beszédet Solti János, az evangélikus népiskola igazgatója és Revaló Pál főjegyző tartotta, majd Jókai Mór emléktábláját avatták fel. A program délután a Szarvas Fogadó színháztermében folytatódott. A Magyar Nemzeti Szövetség kiskőrösi csoportjának dalárdája a Magyar Hiszekegyet énekelte, a „szárnyaló hangú” megemlékezést Szávay Gyula, a Petőfi Társaság főtítkára tartotta, az iparos dalárda Petőfi-, valamint irreredenta dalokkal lépett fel, majd Kovács Vilmos községi jegyző Várady Antal: *Petőfi a Hortobágyon* című melodramáját adta elő hegedű-, zongora- és cimbalomkísérettel. Az est az *Árpád sírja* című irreredenta énekkel fejeződött be.⁴⁵

A kiskőrösi megemlékezésekhez még egy program kapcsolódott. Március 15-én nyílt meg a Faluszövetség által rendezett négynapos vándorkiállítás, amely – csakúgy, mint a korábbi, országsszerte tartott kiállítások – a község fejlesztését, gazdasági és kulturális értékeinek bemutatását tűzte célul, a helyi lakosság és a vendégek számára pedig szórakozást, művelődést és az ismeretszerzés lehetőségét kínálta. A polgári fiú- és leányiskolában berendezett kiállítás szakosztályait négy nap alatt 2500–3000 látogató tekintette meg. A mezőgazdasági csoportban a szőlészek és borászok termékei között nagy népszerűségnek örvendett a kiskőrösi szeszfőzde Petőfi törkölye (a költő tehát márkanév lett), az ipariban a környékbeli kalapviselést, csizmadiamesterek remekeit és a szövőszék működését is bemutatták, a kulturális és népművészeti csoport magyaros stílusú kézimunkái, a saját tervezésű hímzések, valamint a népviseletek „a magyar nép kulturális fölényét” igazolták. A kiállítás elnöke, Melczer Gyula főszolgabíró saját gyűjteményét bocsátotta rendelkezésre (festményeket, vadászfegyvereket és a jobbágyvilágból származó derest és kalodát), továbbá a Petőfi-serleget, a költő születési anyakönyvét és más relikviákat is bemutatottak.⁴⁶

Megemlékezések külföldön

A Petőfi-év lehetőséget kínált a költő világirodalmi és általában a magyar vagy nemzeti „génusz” (szellem) európai jelentőségének külföldi reprezentálására, a helyszínek azonban minden esetben sajátos kulturális karaktert kölcsönöztek a megemlékezéseknek. Heller Hugó bécsi kiadótulajdonos a Hofburgban rendezett irodalmi estet, melynek szónoka az emigráns író és irodalomtörténész, Hatvany Lajos volt, néhány héttel később ugyancsak Bécsben „ellen Petőfi-estet” tartottak, ahol Császár Elemér egyetemi tanár, az irodalmi konzervativizmus akadémikus képviselője a Petőfi Társaság küldöttéként *Petőfi költői lángelméje* címmel tartott előadást.⁴⁷ Finnországban és Észtországban (Helsinkiben, Turkuban és

sz. 1924. november 12. 3. Az 1920-as népszámlálás szerint Kiskőrös népességének 14%-a (1669 fő) volt szlovák anyanyelvű. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 69. köt. 1910. 92–93.

⁴⁵ Az utóbbi szövegét Havas István tanító, a Petőfi Társaság tagja írta. *A március 15-i ünnepségek*. Kiskőrös és Járása, 17. évf. 11. sz. 1923. március 18. 1–2.

⁴⁶ A négynapos programot népegészségügyi, valamint a korszerű agrártermelést népszerűsítő filmvetítések egészítették ki. *A Falu Szövetség kiállítása*. Kiskőrös és Járása, 17. évf. 9. sz. 1923. március 4. 1–2.; *Vándorkiállítás*. Kiskőrös és Járása, 17. évf. 12. sz. 1923. március 25. 1–2.

⁴⁷ A két szöveg az ideológia és a megszólalók szerepei által is alakított Petőfi-képek, illetve a kultusz nyelvhasználatának eltéréseit szemlélteti. Hatvany Lajos Petőfi német irodalmi kapcsolatairól beszélt (német nyelven), és a magyar messiások reménytelenségéhez jutott el: „Az európai kultúra szószólói sommás ítéletet mondanak a mai magyarságra és elfeledik negyvennyolc magyarját. Részvét nélkül, érdeklődés nélkül nézi a külföld azoknak a magyaroknak a vívódását, akik ma is Petőfi

Tartuban) a finnugor népek rokonsága és barátsága jegyében ünnepelték a költőt, a szófiai megemlékezésen Kastner Jenő irodalomtörténész a bolgár–magyar (turáni) vérrokonságról beszélt,⁴⁸ New Yorkban a munkásdalárdák 1922 decemberében Petőfi verseit és az Internacionálét énekelték. Folytathatnám a sort Rómával és Trieszttel, Madriddal és Amszterdammal, valamint Krakkóval és Vilnával vagy Münchennel és Lipcsével, ahol a sok évszázados vagy az újabban szerveződő kulturális, illetve intézményes és személyes kapcsolatokat felhasználva tartottak Petőfi-megemlékezéseket, az ünnepi szónoklatokat mindenhol a lefordított költemények előadása színesítette.⁴⁹ Három európai főváros rendezvényeit érdemes kiemelnünk.

A Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete 1923. március 3-án tartotta ünnepségét az egyetem aulájában, amit Gragger Róbert szervezett. A rektor rövid bevezetője és Gragger Petőfi költészetét elemző előadása után Balogh Ernő zongoraművész Bartók Béla népdalfeldolgozásait játszotta, a dalokat Gertrud Bindernagel, a berlini opera művésznője énekelte, aki előadott néhány, a fiatal Nietzsche által megzenésített Petőfi-verset is. Ezután Liszt Ferenc *Rákóczi-indulója* csendült fel, majd a Berlinben élő hegedűművész, Kresz Géza Brahms magyar táncait játszotta.⁵⁰

szellemében óhajtának élni. Petőfi méltó utódja, a modern költő, Ady Endre panaszkodik a magyar Messiás sorsát, aki hiába jött megváltani a világot, ha a magyarok közé jött. Azért gyűltünk össze, hogy a szellemiség megszakadt kapcsolatait nyugat és kelet között Petőfi génuszában újra összefűzzük.” Hatvany a Petőfihez fűződő sztereotípiákra és a hazai irodalomszemléletre is utalt: „Halála a harcmezőn – a világtörténelem ezen igazságtalansága – szinte elhomályosította az életét és a világtörténelemhez való jogát. Mintha művészetének örökérvényűsége 1848. időleges forradalmi eszméin múlta. A neve a zabolátlanság, a cigányság, a bortól megmámorosodott, forrongó és kiforratlan, fiatalosan naiv östehetség hamis képzetét kelti.” (Az előbbi szövegrészt a *Jövő*, az utóbbit a liberális *Neues Wiener Tagblatt* közölte.) Hatvany Lajos: *Petőfi és Németország*. *Jövő*, 3. évf. 6. sz. 1923. január 9. 2.; Hatvany, Ludwig: *Petőfi*. *Neues Wiener Tagblatt*, 57. évf. 7. sz. 1923. január 9. 5. A *Bécsi Magyar Újság* kritikusán jegyezte meg, hogy Hatvany biztosan elítélné, ha Magyarországon rendeztek volna ilyen ünnepséget, mely nem segítette Petőfi „homályba borított” alakjának tisztázását. (Igaz, Heller Hugó kikötötte, hogy az este során „lehetőleg minden politika mellőztessék”.) *Petőfi-ünnepély Bécsben*. *Bécsi Magyar Újság*, 5. évf. 6. sz. 1923. január 9. 5.; *Petőfi-ünnep a Hofburgban*. *Jövő*, 3. évf. 6. sz. 1923. január 9. 6. Császár Elemér a Bécsi Magyar Szöveteg rendezvényén „keresztény honfitársaink” előtt tartott magyar nyelvű felolvasást, és a költő magasztalása, illetve a tudósi tekintélye által igazolt szavai nem igényeltek irodalmi argumentációt, a „lánglelkű” Petőfit pedig a feltétlen tisztelet illeti: „Élete és költészete valóságos csoda. Pályája mozgalmasságával akár egy regényhőse; lelkének kibontakozása kőbor diákból acélos karakterré, szláv családból a magyarság tipikus képviselőjévé szinte páratlan; költészete, mely alig hat év alatt annyi és oly szép virágot hajtott, sem előtte, sem utána nem ismétlődött meg a világhistóriában. Ez éppen költői lángelméjének a hatása. Igazi teremtmény lángész, aki új utakat tört, új területeket hódított a költészet számára.” *Bécsben is ünnepelték Petőfit*. *Nemzeti Újság*, 5. évf. 17. sz. 1923. január 23. 3. Erről a nyelvhasználatról a *Világban* Zsolt Béla írt persziflázst: „Pekár Gyula és Császár Elemér hordozták végig a Petőfi-áhitat szövétnekét az országban, és az elhangzott orációk során sok minden mondódott el Petőfi Sándorról, ami alakját és költészetét élesebb megvilágításban állítja az utókor elé. Pekár Gyula tagadhatatlan originalitással a »kard és a lant hőse« ünnepelte Petőfiben, de legpregnansabb jellemzését mégis Császár Elemér adta, aki megkapó újszerűséggel a »lánglelkű« jelzőt adományozta a százesztendősi Géniusznak.” *Zs. B.: Petőfi a Jardinban*. *Világ*, 14. évf. 194. sz. 1923. augusztus 30. 6.

⁴⁸ Koltay-Kastner Jenő italianistáról van szó.

⁴⁹ A külföldi rendezvényekről: Bán: *Petőfi centenáriuma*, 104–135.; Szalai: *Koszorúcsata*, 70–78.

⁵⁰ *A berlini Petőfi-ünnep*. *Budapesti Hírlap*, 43. évf. 55. sz. 1923. március 9. 4.; *Petőfi-est Berlinben*. *Brassói Lapok*, 29. évf. 60. sz. 1923. március 16. 7. Gragger 1923-ban német nyelvű Petőfi-kötetet szerkesztett, melyben az újabb fordításokat vette figyelembe. Rózsa: *Gragger Róbert és a berlini*

Londonban gróf Szapáry László királyi követ adott hangversenyt a meghívott exkluzív társaság (miniszterek, a domíniumok főügynökei, a diplomáciai testületek tagjai, valamint az „angol arisztokrácia”) számára. A program a berlinihez hasonló volt. Dohnányi Ernő Liszt és Bartók zongoraműveit, valamint saját kompozícióit adta elő a Kodály és Bartók korai műveit Európa-szerte megismertető Waldbauer–Kerpely vonósnégyes közreműködésével. Ezután Torday Emil, a Londonban élő neves Afrika-kutató mutatta be Petőfi életútját, majd Vera Beringer művész nő szavalta angolra fordított költeményeit. A hangverseny után magyar nemzeti ruhába öltözött hölgyek tokaji bort szolgáltak fel.⁵¹

A legnagyobb visszhangja Magyarországon a párizsi, Sorbonne-on tartott megemlékezésnek volt. Az előkészítést a katolikus francia író és újságíró, Jean de Bonnefon irányította, aki 1922-ben Párizsban tartott előadást a sok évszázados francia–magyar kapcsolatokról, közreműködött Petőfi költeményeinek és a *János vitéznek* a francia kiadásában,⁵² és 1923 májusában a Petőfi Társaság díszes ünnepségen fogadta tagjai közé.⁵³

A Sorbonne 1923. január 16-án „hódolt” Petőfi előtt. A díszteremben négyezer ember gyűlt össze, a katonazenekar a Marseillaise-t és a Rákóczi-indulót játszotta, az ünnepi beszédet Pekár Gyula, a Sorbonne egykori diákja tartotta, amit két „kommunista fiatal” bekiabálásokkal („fehérterror”) zavart meg.⁵⁴ Az incidens után Charles Tisseyre képviselő és Anatole de Monzie szenátor szólalt fel, ami a rendezvény politikai karakterét (és szándékát) tette nyilvánvalóvá. Az előbbi magyarországi úttjáról beszélt (a franciák iránt barátságot tapasztalt, és az érzés kölcsönös), míg az utóbbi szerint a francia és a magyar népnek az 1848-as hagyományok alapján kell egymáshoz közelednie („most szenved ez az ország, és Petőfi szellemét hozta el hozzánk követnek”).⁵⁵

Magyar Intézet könyvtára, 308. Farkas Gyula irodalomtörténész (Gragger utóda a berlini egyetemen) a *Napkelet* című folyóiratban számolt be a németországi ünnepségekről, és Ottó Zarek esztéta szavait idézte („emlegettetni és mégis ismeretlennek lenni: ez a sorsa a magyar Petőfinek is, mint mindazoknak, akiket nemzetük nemzeti költővé nyilvánított”). Farkas Gyula: *Petőfi-ünnepélyek Németországban*. *Napkelet*, 1. évf. 4. sz. 1923. április 1. 387–388.

⁵¹ Szapáry követ fényes Petőfi-ünnepet rendezett Londonban. *Magyarország*, 30. évf. 45. sz. 1923. február 25. 11.

⁵² A szövegeket a magyar származású Paul Régner fordította, s a magyarul nem tudó Bonnefon „igazi költői érzékkel” átdolgozta. Eckhardt Sándor szerint a fordítók „ismeretlen költőt” fedeztek fel a franciáknak (az egyik irodalmi újság például Petőfit Rózsa Sándorral tévesztette össze), és az egzotikumot (a pusztá képeit) keresték, vagy azokat a verseit választották, melyekben a „németet szidja”. Egyébként pedig szinte lehetetlen Petőfit franciára fordítani, mivel a „francia vers másfajta lírai hangulattal jár, mint a magyar és összeegyeztethetetlen a költő egyszerű, naív, homéroszi stílusával”. Eckhardt Sándor: *Petőfi franciául*. *Napkelet*, 1. évf. 4. sz. 1923. április 1. 363–364.

⁵³ Székfoglaló előadását a francia származású és István királynak koronát adományozó II. Szilveszter pápáról tartotta, ami a „magyar–francia rokonszenv” ezeréves hagyományát igazolja. A *Budapesti Hírlap* (más újságokhoz hasonlóan) a magyarság „lelkes apostolaként” méltatta Bonnefont, bizonyára elfelejtve azt, amit róla másfél évtizeddel korábban megírt: a szenzációhajhász francia újságíró 1907-ben „leplezte le”, hogy Szilveszter pápa bullája és István király koronája hamisítvány. *Párisi szenzáció Szent Istvánról*. *Budapesti Hírlap*, 27. évf. 80. sz. 1907. április 3. 3.; Jean de Bonnefon *székfoglalója a Petőfi Társaságban*. *Budapesti Hírlap*, 43. évf. 112. sz. 1923. május 19. 5.

⁵⁴ Az egyikük Illyés Gyula volt, aki önéletrajzi regényében számolt be az eseményekről. (Ő Bonnefont „cikkeiben és szónoklataiban hamar megvásárolható” újságírónak nevezte.) Illyés: *Hunok Párisban*, 7–8.

⁵⁵ Mindketten a magyar diplomácia által megnyert politikusok voltak. Ablonczy: *Francia diplomaták Magyarországon*, 1170.

A kulturális (irodalmi) megemlékezés ezután következett, Bonnefon, kiterjedt kapcsolat-hálózatát mozgósítva, alapos munkát végzett. A Comédie Française művészei (Roger Gailard, Renée du Minil, Marguerite Moreno, Louise Silvain) Petőfi-költeményeket szavaltak, Paulay Erzsi a *Szeptember végén* és az *Egy gondolat bánt engemet...* című verseket adta elő franciául,⁵⁶ majd költők (a fiatal Maurice Rostand, Jean Sarment és Lucie Delarue-Madrus) erre a napra írt Petőfi-ódáikkal léptek fel, és a prózai számok között a zeneszerző André Messager *Magyar táncát* hallgatta a közönség.⁵⁷

Petőfi kulturális megörökítése

A különböző művészeti alkotások az emlékállításra, a Petőfi-kultusz alakítására és erősítésére, valamint politikai üzenetek megfogalmazására egyaránt alkalmasak voltak, és a sokféleképpen tagolt közönségigényről (vagy ízlésvilágról) is tanúskodhatnak. A Petőfi Társaság aligha találhatott alkalmasabb zeneszerzőt Hubay Jenő hegedűművésznél, a magyar romantikus zenei hagyomány képviselőjénél és a Zeneakadémia igazgatójánál ünnepi szimfónia komponálására. A monumentális alkotás, melyben a Filharmóniai Társaság, a főiskola zenekara (Hubay félszáz tanítványával, valamint cimbalommal, tárogatóval, furulyával, harangokkal és marhakolomppal megerősítve), az Operaház kórusa, a Palesztrina kórus, a Budai Dalárda és egyesített gyermekkarok vettek részt, négy tételben elevenítette meg a költő életét: a *Születés* „ünnepies pátoszá” a *Szülföld* „magyaros levegője” (az Alföld bukolikus hangulata), a *Júlia* „gyengéd poézise”, végül a *Szabadságharc* „magasztos csataképe” és a főhős (vallásos darabokban szokásos) apoteózisa követte. A kórusok szövege Petőfi költeményeire épült,⁵⁸ a magánszólamokat Székelyhidy Ferenc (Petőfi), Medek Anna (Júlia), Tihanyi Vilma (Génusz) és Vencell Béla (Halál) énekelte.⁵⁹

Hubay Jenő a berliozi és a Richard Strauss-i programzene mintáját követte (az oratorikus mű „áttörte” a szonáta formájú szimfónia kereteit), a díszelőadást 1923. február 26-án a Városi Színházban tartották.⁶⁰ A látvány is egészen különleges volt: a lépcsőzetes amfiteátrumon legelöl a kétszáztagú zenekar, melyet Hubay vezényelt, mögöttük a költő fehér mellszobra körül a háromszáztagú kórus, a balusztrádos emelvényen a gyermekkar kapott helyet, a nézőtér a kormányzó, a főherceg, a közélet notabilitásai, valamint a „születési és a szellemi arisztokrácia színe java” jelent meg. A *Budapesti Hírlap* szerint azonban a jegyek jelenléte nem kelt el, ami ilyen sokmillió vállalkozásnál nem lehet közömbös.⁶¹

⁵⁶ Paulay egyszerű fekete ruhában kívánt fellépni, de a rendezők azt kérték, hogy a „sok mindent szimbolizáló” fekete helyett, inkább díszmagyarba öltözzön. *Gyászruha helyett – díszmagyar*. Pesti Hírlap, 45. évf. 18. sz. 1923. január 24. 5. A művésznő elismerése sem maradt el. Az elterjedt formula szerint Horthy kormányzó a kultuszminiszter előterjesztésére „megengedte”, hogy Paulay Erzsébetnek a „párisi Sorbonne által rendezett ünnepségen való sikeres közreműködéséért elismerésem tudtul adassék”. Hivatalos Közlöny, 31. évf. 7. sz. 1923. április 1. 97.

⁵⁷ *A Sorbonne Petőfi-hódolása*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 22. sz. 1923. január 28. 4.; Bán: *Petőfi centenáriuma*, 110–115.; Fodor: *Szellemidézés*, 61–74. Petőfi korabeli francia recepciójára Pongrácz: *Visszatekintés a Petőfi-centenárium francia irodalmára*, 55–63. (Rostand ódáját, amit Zilahy Lajos fordított le, a magyar lapok is közölték. Pesti Napló, 74. évf. 25. sz. 1923. február 1. 3.)

⁵⁸ *Est, Minek nevezzetek, Szabadság, szerelem!, Nemzeti dal, Jövendőlés*.

⁵⁹ *Petőfi-szimfónia*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 46. sz. 1923. február 27. 3.; Hubay Jenő *Petőfi-szimfóniája*. Pesti Hírlap, 45. évf. 46. sz. 1923. február 27. 6.; Szalai: *Koszorúcsata*, 48–50.

⁶⁰ A mai Erkel Színház.

⁶¹ A bemutató költségei elérték a kétmillió koronát. *Petőfi-szimfónia*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 46. sz. 1923. február 27. 3.; Hubay Jenő *Petőfi-szimfóniája*. Az Újság, 21. évf. 46. sz. 1923. február 27. 1.

A zenekritika elismerte Hubay Jenő teljesítményét, ám ideológiai szempontokat is érvényesített. Szabados Béla, a Zeneakadémia tanára (és a *Magyar Hiszekegy* megzenésítője) a mű motivikus gazdagságát és az óriási orkesztrum előkelő hangzását dicsérte, és a zeneszerző érdemét annak igazolásában látta, hogy a „fajilag magyar zene minden elképzelhető indulat kifejezésére képes [...] vajha ez a mű is tényezőjévé válnék annak az iskolának, mely hivatva lesz felvirágoztatni a felsőbbrendű faji magyar zenét”.⁶² Ifjabb Toldy László szerint⁶³ a Petőfi-szimfónia több „architektonikai objektivitást”, kevesebb terjengősséget és mélyebb, nem a hangszerek tömegében megnyilvánuló drámaiságot kívánt volna, Hubay ott állt helyt, ahol Petőfi líraisága ihlette.⁶⁴ A *Népszava* kritikusa radikálisabban fogalmazott: A zenemű szerkezete gyenge (néhány jól megkomponált dal viszont maradandó értékű), és a formanyelve elavult, „magyarossága nem egyéb, mint a népszínműzene kompromittált álmagyarossága”.⁶⁵ Kern Aurél zenekritikus⁶⁶ Petőfi zenei recepciójának értékeléséből indult ki. A költő „művészi népiességét” „álnépiességgel” próbálták megszólaltatni, míg verseinek kongeniális megzenésítője a mai napig nem akadt.⁶⁷ Hubay alkalmi opusa (mely az oratórium, a kantáta és a szimfonikus költemény keveréke) erre nem vállalkozhatott, stílusa és hangzása a régi utakon halad (megszólal a *Szabadság, szerelem...*, és „körülötte félreértetlenül zsong a Lohengrin hattyúromantikája”). Ugyanez jellemző a mű magyarosságára: Hubay „előkelővé és folyamatossá teszi azt az írásmódot, melyet húsz–harminc évvel ezelőtt magyarosnak tartottak, melyre azonban súlyosan rácaffolt a legújabb idők kutatása”. Az elvont esztétikának azonban figyelembe kell vennie, hogy a mester ezúttal apoteózist írt, melyből semmi sem hiányzik, amit az ünnepi alkalom megkíván: retorika, pompa, zaj, változatosság, népszerűség és a hatás.⁶⁸

A Petőfi Társaság tagjai színjáték írására önmagukat tartották a legalkalmasabbnak, Szávay Gyula és Géczy István⁶⁹ 1922 végén készült el a *Petőfi* című ötfelvonásos darabbal, mely tíz képben jelenítette meg a költő életét.⁷⁰ A premiért december 9-én a Várszínházban tartották, és Szávaynak további nagyratörő tervei voltak: a színművet szilveszter estéjén, amikor a költő születésnapját országszerte ünnepelték, a Nemzeti Színházban kívánta bemutatni (abban bízott, hogy Hevesi Sándor igazgató „mesterkezével segítségére lesz a darabnak”), ami végül nem valósult meg. Az előadások azonban folytatódtak: a Várszínházban még öt

A szimfóniát 1926-ban Helsinkiben, majd 1930-ban Debrecenben mutatták be a Déri Múzeum ünnepélyes megnyitása alkalmával, és a debreceni hangversenyt a rádió is közvetítette.

⁶² Szabados Béla: *Hubay Jenő Petőfi-szimfóniája*. Budapesti Szemle, 1922. 544. sz., 62–69.

⁶³ Zeneszerző, a Nemzeti Zenede tanára.

⁶⁴ Ifj. Toldy László: *A főváros zenei élete*. Napkelet, 1. évf. 6. sz. 1923. június 1. 585.

⁶⁵ B-t.: *Hubay Jenő Petőfi-szimfóniája*. Népszava, 51. évf. 46. sz. 1923. február 27. 6.

⁶⁶ Kern 1915 és 1917 között az Operaház, 1922-től a Nemzeti Zenede igazgatója volt.

⁶⁷ Isoz Kálmán 1923-ban nyolcvan zeneszerzőt (köztük Hubay Jenőt) és számos „ismeretlen” komponistát gyűjtött össze, akik Petőfi száznegyven költeményét zenésítették meg. Haraszi Emil szintén 1923-ban ötszáznál többre becsülte a Petőfi-dalok számát. Ifj. Toldy László szerint a centenáriumi alkalmából különösen a „dilettánsok vetik rá magukat a költőóriás verseire, hogy magukat állíthassák az érdeklődés homlokterébe”. Isoz: *Petőfi műveinek zenei bibliográfiája*, 99–125.; Ifj. Toldy: *A főváros zenei élete*, 585.

⁶⁸ Kern Aurél: *Hubay Petőfi-szimfóniája*. Magyarország, 4. évf. 46. sz. 1923. február 27. 6–7.

⁶⁹ Szávay a debreceni, majd a budapesti kereskedelmi és iparkamara főtitkára volt, Géczy színészként kezdte a pályáját, és 1922-től a *Színészek Lapját* szerkesztette.

⁷⁰ *Szilveszter éjjelén, Pápai diákélet, A szülői háznál, „Hej Debrecen”, „Mennyből az angyal” (Etelke), Nagykároly (Júlia), A költői csoda (Anikó), Március 15., Fegyverre!, Segesvár.*

alkalommal, továbbá vidéken és a határon túl is játszották,⁷¹ rendszerint műkedvelők, illetve iskolai és kollégiumi önképzőköri körök, melyek egy-egy képet önállóan is bemutattak. (A színmű könyvalakban is megjelent, amit 400 koronáért lehetett megvásárolni.)

A korabeli kritikák nem voltak kedvezőek, a legalaposabb véleményt a *Napkelet* cikkírója fogalmazta meg: Petőfi életrajza jól ismert, ezért színműben érdektelen és a legtöbbszor „íz-léstelen”, mivel a hős színpadi szavai messze elmaradnak attól, amit a képzeletünk róla megalkotott. Fokozottan érvényes ez erre a darabra, melynek közhelyes, mesterkéltséggel és a laposságban példátlan társalgásai „siváran unalmasak”.⁷² Továbbá népies modor jellemzi, melyet „Lisznyai Kálmán is megsokallna [...], mintha kizárólag tanyai lakosoknak írták volna”. A drámai műfajnak az felelne meg, ha a szerző a hős életének egy érdekes fejezetét „szabad költői alakítással” mutatná be; ez az alkotás viszont a Petőfi-centenáriumhoz és a Petőfi Társasághoz sem méltó.⁷³

A kormány és a vármegyék hatalmi eszközökkel próbálták a művet népszerűsíteni. A vál-lás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a tankerületek vezetői a színművet, mely „vonzó olvasmányul szolgál és maradandó értéke lesz a Petőfi-irodalomnak”, valamennyi közép- és felsőkereskedelmi iskola igazgatóságának „különös figyelmébe ajánlják”.⁷⁴ Vagy Baranya vármegye alispánja arra utasította a főszolgabírókat, a körjegyzőket és a községi elöljárókat, „hassanak oda”, hogy a színjátékot, mely alkalmas arra, hogy a „Petőfi-kultuszt a nép érzésvilágába bevigye s mely kiválólag a nép lelkének és képzeletvilágának való – az egyesületek és az iskolák, valamint a vagyonosabb családok könyvtáraik részére megszerez-zék”.⁷⁵

A mindössze néhány évtizedes magyar filmművészet szintén megemlékezett Petőfiről, a premiért megelőző bonyodalmak a világháború utáni filmgyártás helyzetét szemléltetik. A belügyminiszter 1920-ban a moziengedélyek revízióját rendelte el, csupán az Országos Mozcékképző Bizottság által engedélyezett filmeket lehetett bemutatni, végül arról dön-

⁷¹ Például Debrecenben, Győrben, Szegeden, Sopronban, Kassán, Kaposváron, Székesfehérváron, Aszódon, Tokajban, Sárdon, Kiskéren, Hajdúnánáson, Abonyban és Bácsalmáson. Nagyváradon betiltották; a pesti Városi Színházban, ahol ifjúsági előadásként mutatták be, a második felvonás után a tűzoltóság szakította félbe a darabot, mivel nem volt víz a színpadon. (A műsor ezután a vasfü-gőny előtt folytatódott.) *A költő és a sorsharag*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 70. sz. 1923. március 27. 6. (A cikkíró szerint így lehet olcsó színházat csinálni.)

⁷² „Petőfi: Feleségek felesége! páros csókot nekem, hogy teljes legyen a nagy nap öröme. Júlia: Sándorom, a mai hajnal a mi hajnalunk. Sorsod a sorsom, vígy engem bárhová [...] Petőfi: Nézd, hitvesem, e fényes csillagot, felhőfoszlányok közt halad. Így a mienk is. A zsarnokság palástja, mint e felhőtornyok, már széttépve hullong a szélben. Mire e csillag elhalványul: vendégünk lesz – a forradalom. Júlia (*Boldogan simul hozzá*): A forradalom? Petőfi: Nápoly, Palermo, Messina tűzben. Ég Páris, ég Itália, Föltámadott a tenger, a népek tengere! Megyek, megírom a miénknek holnap elhangzó első szent dalát. Mórcom, a te szobádban születik meg az, visszavonulok pár percre oda. Vasvári: Holnap vásár lesz épen, Tenger lesz a nép.” Szávay–Géczy: *Petőfi*, 114–115.

⁷³ csk.: *Petőfi. Napkelet*, 1. évf. 3. sz. 1923. március 1. 269–270. A Petőfi Társaság a szerzőket 10 000 koronával jutalmazta, és Szávay Gyula a centenáriumi ünnepségek szervezésében való „érdemes tevékenységéért” a m. kir. kormányfőtanácsosi címet is megkapta. *Budapesti Közlöny*, 57. évf. 216. sz. 1923. szeptember 25. 1.

⁷⁴ A miniszter a vételárat, a Petőfi Társaság javaslatára, 100 koronában határozta meg, majd az infláció nyomán 400 koronára (300 példány megrendelése esetén 300 koronára) emelte. *Hivatalos Közlöny*, 31. évf. 2. sz. 1923. január 16. 29., 31. évf. 5. sz. 1923. március 1. 71–72.

⁷⁵ *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja*, 25. évf. 6. sz. 1923. február 8. 40. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése hasonló érveléssel ajánlotta a mű megrendelését a városi és községi elöljáróknak. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, 21. évf. 17. sz. 1923. április 19. 230.

tött, hogy a mozgófényképüzemek a kultuszminisztérium által kijelölt „hazafias és nemzet-nevelő” filmeket a saját költségükön kötelesek beszerezni és legalább egy héten keresztül vetíteni.⁷⁶

A kormány Hevesi Sándort, a Nemzeti Színház főrendezőjét és Sas Edét, az 1922-ben megszűnt Uher Filmgyár dramaturgját bízta meg a forgatókönyv megírásával (bár a sokoldalú Pekár Gyula, a Filmtanács elnöke is jelentkezett a feladatra), a filmet a Petőfi Filmvállalat és az Olympia Filmgyár készítette,⁷⁷ rendezője a korábban János vitézt alakító színész, Deésy Alfréd volt. A filmcenzúra bizottság az engedélyt váratlanul megtagadta (mivel „sok anakronizmus van benne, és nem alkalmas arra, hogy külföldön propagandát csináljon a halhatatlan költőnek”), majd miután kiderült, hogy a kormány rendelkezésére készült, a véleményét megváltoztatta. A film előírt bemutatása ellen a Keresztény Nemzeti Liga tulajdonában lévő Royal Apolló Mozi tiltakozott, és az előadás kötelezettségét a Petőfi Filmvállalatnak fizetett (a várható költségeknél alacsonyabb) összeggel váltotta meg.⁷⁸

A *Petőfi, a nagy költő élete, szerelmei és dicsőséges halála* című filmnek később nyoma veszett, ezért a korabeli ismertetésekre tudunk támaszkodni. A forgatás eredeti helyszíneken (Nemzeti Múzeum, Aszód, Debrecen), valamint a Hűvösvölgyben zajlott, a csatajelenetek többszáz statisztáját a csendőrség biztosította, a főbb szerepeket Uray Tivadar (Petőfi) és Bajor Gizi (Júlia) alakította.⁷⁹ A négy felvonásban a művészet és a dokumentarizmus sajátos kombinációja valósult meg. A rendező az életút hiteles bemutatására törekedett, közismert festmények és történelmi események elevenedtek meg, melyek a „köztudatba átmert képeket” (képzeteket) erősítették,⁸⁰ a *Szeptember végén* és az *Egy gondolat bánt engemet...* költői látomásként jelent meg, és a filmkockák között versidézetek, valamint Petőfi-kéziratok és más dokumentumok felvételei tűntek fel.⁸¹

Az újságok az alkotást a népszerűsítés szándékával, lelkesen fogadták, kritikák óvatosan, a „sorok között” fogalmazódtak meg. A *Mozi* és a *Film* például azt hangsúlyozta, hogy a

⁷⁶ *Belügyi Közlöny*, 25. évf. 38. sz. 1920. szeptember 19. 1383., 43. sz. október 24. 1681–1682., 26. évf. 13. sz. 1921. március 27. 364–365.

⁷⁷ Guttman Manó, az Olympia igazgatója azt nyilatkozta, hogy a filmnek az üzleti szempontok helyett a tömegnevelés és a tömegművelés igényét kell szolgálnia. *Készül a Petőfi-film*. Színházi Élet, 11. évf. 36. sz. 1922. szeptember 3. 39–40.

⁷⁸ A *Jövő* publicistája szerint a mozisok egyetértének a filmcenzúrával, és rettegnek a kötelező filmek-től, mert azokhoz „kötéllel sem lehet közönséget fogni”. *A kurzus Petőfi-filmje*. *Jövő*, 2. évf. 297. sz. 1922. december 29. 5. A *Mozi* és a *Film* című szaklap úgy vélekedett, hogy a kötelező filmeknél is érvényesülnie kellene az üzleti érdekeknek, és a mozikat üzemeltetők egyesületének véleményére hivatkozott: mindaddig ne legyen a Petőfi-film vetítése kötelező, amíg be nem mutatták, és az illetékesek (köztük az egyesület) a költőhöz méltónak nem találják. A film befejezése ráadásul késlekedett, és mivel a premier moziknak jó előre elkészített műsorrendje volt, felmerült, hogy a filmet részletekben vetítsék, ami viszont a Petőfi-kultuszt „rontaná.” *Be lehet-e osztani a Petőfi-filmet?* *Mozi és Film*, 1. évf. 4. sz. 1922. szeptember 8. 23.; *Tanulságok a Petőfi-film körül*. *Mozi és Film*, 1. évf. 18. sz. 1922. december 24. 16. A bemutatót még egy „botrány” előzte meg. A Petőfi Filmvállalat beperelte Sas Edét és Deésy Alfrédot, mivel az általuk ugyancsak 1922-ben készített *Bolond Istók* című film sérti a vállalat szerzői jogait. Az alperesek azzal védekeztek, hogy nincs szó plágiumról, mivel a *Bolond Istók* nem Petőfi életéről szól. *Harc a Bolond Istók körül*. *Pesti Hírlap*, 44. évf. 295. sz. 1922. december 29. 5–6.; Szalai: *Koszorúcsata*, 30–33.

⁷⁹ A rendező először Kende Mária énekesnőre gondolt, de a kultuszminisztérium Bajor Gizit alkalmasabbnak tartotta. *A Petőfi-film főszereplői*. *Világ*, 13. évf. 198. sz. 1922. szeptember 1. 7.

⁸⁰ Orlay Petrich Soma: *Petőfi Debrecenben*, Zichy Mihály: *Petőfi megdicsőülése*, Révész Imre: *Petőfi a nép között*, a *Talpra magyar...* szaválása.

⁸¹ *A Petőfi-film*. *Budapesti Hírlap*, 42. évf. 293. sz. 1922. december 23. 8.

Petőfit, mely nem vethető össze a sikeres és gazdagon finanszírozott amerikai és európai filmekkel, az ünnepi hangulat és a téma magasztossága miatt szeretettel kell fogadni. „A Petőfi című filmben igyekezet van, és azon az úton halad, amelyen tovább menve, új ösvényeket törve alkothatunk olyat is, amely majd kibírja az összehasonlítást a külföldi produktumokkal.”⁸²

A nagyobb fővárosi mozik, az Omnia, a Kamara, a Corso és a Renaissance a karácsonyi ünnepek alatt kezdték vetíteni a filmet, a *Budapesti Hírlap* szerint a nézők „áhitatos csendben” figyelték az előadásokat, melyeket gyakran zajos tapsvihar szakított meg. (Az „értelmiség sorába valók a lánglelkű tehetséget csodálják”).⁸³ Az esztergomi iskolák tanulói együtt nézték meg a filmet, Vácon a város által üzemeltetett moziban mutatták be, és az előadások bevételét a Patronázs Egyesület kapta meg, Szekszárdon mindössze két nap (húsvétkor) vetítették. Az évad sikerfilmje azonban, a lapok tudósításai, a teltházas előadások és az elővételben elfogyott jegyek alapján, úgy tűnik, nem a *Petőfi*, hanem az amerikai D. W. Griffith által rendezett (New Yorkban egy év alatt nyolc millió ember által megtekintett) *Út a boldogság felé* című romantikus dráma volt.⁸⁴

Petőfi Sándor költeményeinek kiadása ugyancsak a jubileumi év kulturális eseménye volt, amit többen (különböző ideológiai irányzatokhoz tartozók) szorgalmaztak. Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, a Petőfi Társaság alelnöke 1921 októberében egy körkérdésre válaszolva úgy vélekedett, hogy a centenárium legfontosabb feladata egy hibátlan Petőfi-kiadás lenne, legfeljebb öt-tíz koronás áron, mivel a régi olcsó kiadások a könyvpiacról eltűntek, és a most megjelent, Voinovich Géza által szerkesztett „Petőfi” 480 koronába kerül („ilyen drága könyvvel nem lehet népszerűsíteni”).⁸⁵ Erre azonban a Petőfi Társaságnak nincs pénze (az új kiadás 2 millió koronába kerülne), ezért kiadói szindikátust kellene alapítani, mely a „magyarság áldozatkészségére” támaszkodna.⁸⁶

Juhász Gyula 1922 májusában fejtette ki a véleményét. A hivatalos ünneplők „tabut csinálnak Petőfibről”, komolytalan eszközökkel akarják terjesztetni kultuszát („mindenre lesz pénzük, bankettre, cécóra, utca- és házkeresztelőre, díszelőadásra, népünneplőre”); mit ér

⁸² A lap, feltehetően nem önszántából, mérvadó véleményeket is közölt az alkotásról: „A Petőfi-filmet nagy gyönyörűséggel szemléltem. Lelkesítő, lélekemelő. Hiszem, hogy nemcsak a Hazáért érző magyarban, hanem az idegen lélekben is felébreszti azt a rajongó érzést, amelyet csak Petőfi emléke tud kelteni.” (Berkó István alezredes, az Országos Filmtanács alelnöke.) „A szcenárium és rendezés szempontjából elsőrangú munka, mint hazafias kép a legmegkapóbb, amit eddig produkáltak. Biztos kasszasiker.” (Fodor Berczi, a Phönix mozi igazgatója.) *Petőfi-film*. Mozi és Film, 1. évf. 18. sz. 1922. december 24. 18.; *Nyilatkozatok a Petőfi-filmről*. Mozi és Film, 1. évf. 18. sz. 1922. december 24. 41. A mindössze tizenkilenc éves Keresztury Dezső szintén látta a filmet, és évtizedekkel később fogalmazta meg (talán túlságosan szigorú) kritikáját: „Mint lidércnyomásos álom rémlett fel emlékeimben az a szerencsétlen Petőfi-film, melynek Júliáját alakította. A néma és szürke vásznon hangtalanul és szintelenül lépett a képzelte sír elé, melynek fejfáján a költő neve feketéllett, s ráterítette a keresztre az özvegyi fátyolt. Hátborzongató volt – nemcsak a rendezés ízléstelensége, hanem a művészno mozdulata s az arca is: mintha marionettek táncából lépett volna ki.” Bános Tibor: *Bajor Gizi és a film*. Film Színház Muzsika, 22. évf. 18. sz. 1978. május 6. 10.

⁸³ *A Petőfi-film bemutatója*. Budapesti Hírlap, 42. évf. 294. sz. 1922. december 24. 15.

⁸⁴ *Petőfi élete és halála*. Esztergom és Vidéke, 45. évf. 11. sz. 1923. február 8. 2.; *Jótekonycélú előadások a városi mozgóban*. Váci Hírlap, 37. évf. 12. sz. 1923. március 18. 1.; *Húsvétra ünnepi műsor*. Tolnamegyei Újság, 5. évf. 13. sz. 1923. április 1. 6.

⁸⁵ A reprezentatív, jegyzetekkel ellátott kötetet a Franklin Társulat adta ki.

⁸⁶ A Petőfi Társaság azt tervezte, hogy Hegedüs Lórántot (a volt pénzügyminisztert) Amerikába küldik, ahol a magyarságtól körülbelül 50 000 dollárt gyűjthetne. *Miképpen ünnepelje a magyarság Petőfit?* Szózat, 3. évf. 243. sz. 1921. október 23. 6.

például az a sok tízezer koronás pályázat, mely szerint „népszínmű kívántatik, amelyben Petőfi Sándor szerepel”. Juhász is úgy vélte, hogy a Petőfi-kultusz terjesztésének egyetlen méltó módja költeményeinek olcsó megjelentetése, amit a kunyhókban és a palotákban is olvashatnának.⁸⁷

A centenárium évében az Athenaeum Kiadó, mely a századfordulóig egyedüli kiadói jogokkal rendelkezett, régebbi és újabb kiadásokkal „árasztotta el” a piacot (*Petőfi összes költeményei, Legszebb költeményei, Szerelmi költeményei, Leíró költeményei, Elbeszélő költeményei, Bordalai, Válogatott versei az ifjúság számára*⁸⁸ – fűzve és kötve), Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a területén írt műveket adta ki, az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadását Kós Károly művészi címlapja díszítette.

A székesfőváros sem akart kimaradni a sorból, a terveket a közgyűlés és a szociálpolitikai bizottság többször megvitatta. Pakots József 1922 májusában kezdeményezte Petőfi összes műveinek kiadását (ami a „kultúrfölényünket az egész világ előtt dokumentálja”), mások szerint ez nem a főváros, hanem az állam vagy a magánvállalatok feladata. Budapest ezután kiadókkal tárgyalt, az Élet, a Pallas és a patinás Eggenberger nyújtott be árajánlatot, ám a kormány, a Petőfi Társaság és az Akadémia képviselői júniusban azt indítványozták, hogy a teljes életművet, állami támogatással, a főváros jelentesse meg (és a kötetet Ferenczi Zoltán szerkessze).⁸⁹

Az ügy ezzel nem jutott nyugvópontra. Platthy György szerint Petőfi a „legnépiesebb és legnépszerűbb” költője az országnak („népköltő”), ezért „népies” (azaz olcsó) kiadást kell készíteni (az eredeti Emich Gusztáv-féle kiadás lehet a minta), Bozók Ádám fontosnak tartotta, hogy jegyzetekkel és magyarázatokkal lássák el, hogy a „nép is megismerje, milyen körülmények között fogantak a versek”, Joanovich Pál pedig azt javasolta, hogy készüljön rövidített kiadás is, amire az Alföldön van a legnagyobb igény (itt a legerősebb ugyanis a költő kultusza, dalait mindenhol éneklék, és „nem kell hivatkoznom arra sem, hogy Petőfi egyes költeményei nem valók mindenkinek a kezébe”). A válogatás többletköltséggel sem jár, sőt talán még pénzügyi nyeresége is lehet.⁹⁰

A főváros nyomdaüzemében készült kötet 1922 karácsonyán került az üzletekbe, az előszóban Sipőcz Jenő polgármester az emlékévé népszerű szövegeit hangoztatta (Petőfi a magyar génusz megtestesítője, az emberiség közös kincse, a „nép romlatlan, tiszta nyelvén szólaltatta meg gondolatait”).⁹¹ A kiadásról Voinovich Géza irodalomtörténész (szintén a Petőfi Társaság tagja) fejtette ki a véleményét: Ferenczi Zoltán gondos munkát végzett (bár nem volt nehéz dolga, mivel Havas Adolf kritikai kiadását követte), ezért csak néhány kisebb szakmai megjegyzése lehet.⁹² Nagyobb probléma – folytatta a gondolatmenetét Voinovich –, ha egy hatóság (a főváros) beáll könyvkiadónak, mivel ezzel a válságban lévő könyvkiadás és a kiadók lehetőségeit rontja, ráadásul az 1923-as év legolcsóbbnak hirdetett könyve egyáltalán

⁸⁷ Juhász Gyula: *Csevegés*. Szeged, 3. évf. 110. sz. 1922. május 14. 1.

⁸⁸ Az utóbbi ára 70 korona volt. *Az Athenaeum Petőfi-kiadványai*. Magyarország, 29. évf. 276. sz. 1922. december 3. 6.

⁸⁹ Budapest házinyomdájának költségvetése szerint 30 000 példány előállítására 3 300 000 koronába (Ferenczi tiszteletdíja 50 000 koronába) kerülne. *Fővárosi Közlöny*, 33. évf. 27. sz. 1922. május 19. 1406–1407., 33. évf. 32. sz. 1922. június 23. 1641–1642.

⁹⁰ *Fővárosi Közlöny*, 33. évf. 35. sz. 1922. július 11. 1868–1869., 33. évf. 36. sz. 1922. július 14. 1988.

⁹¹ Ferenczi (szerk.): *Petőfi összes költeményei*, 3–4. (A rövidített kiadás ugyancsak megjelent.)

⁹² Ferenczi egészítette ki az egyik verstördéket (nem „meggyőzően”), és néhány szövegnél szükséges lett volna az olvasók tájékoztatása.

nem olcsó (400 korona), amit a bizományosi árusítás tovább drágít.⁹³ (A Franklin egyik Petőfi-kiadása például „sokkal szebb kiállításban, bő jegyzetekkel” 480 koronába került.)⁹⁴ Budapest az államra is ráerőltetett számos példányt (bolti áron), ezáltal Petőfit „szubvencióra szoruló íróvá tette, mintha ingyen nem is olvasnák. Mindez így nem kegyelet, nem áldozat Petőfi szellemének, hanem – üzlet. Hiába, Petőfinek nincs szerencséje a hatóságokkal.”⁹⁵

Lehetséges, hogy Voinovich Géza piaci viszonyokat idealizáló nézetében szerepet játszott, hogy a Franklin-féle kiadás is forgalomban volt, és a főváros részéről az üzleti megfontolások politikai-kulturális szándékokkal fűződtek össze. A kötetet az elcsatolt területeken is terjeszteni kívánták, vagy Sopron vármegye arra hatalmazta fel az alispánt, hogy ötvenezer koronáért vásároljon példányokat, melyeket a megye iskoláiban, lehetőleg újév napján, „Petőfi Sándor ajándékaként” osszanak szét.⁹⁶

Összegzés

A *Szózat* című lap 1921 októberében a közélet vezető személyiségeit kérdezte meg arról, hogyan ünnepelje a magyarság a közelgő Petőfi-évfordulót. Rákosi Jenő szerint a megemlékezéseket egy „centrális tekintélynek” kellene irányítania, és amit a Petőfi Társaság tervez (novellák, alkalmi színdarabok íratása), az a grandiózus ünneplés paródiája lenne csupán. Nálunk ilyen alkalmakkor sokan a „saját személyüket [akarják] szerepeltetni”, míg a tömeg nem érzekei mást, mint a „jubileumok szokott elcsépelet külsőségeit”. Herczeg Ferenc úgy vélte, hogy Petőfi ünneplése nemzeti ügy, ezért a szervező bizottságban helyet kell kapnia az írókon kívül az ifjúságnak, a katonáknak, az ipari munkásságnak és a „magyar népnek” is, továbbá attól tartott, hogy a szomszédos államok a saját területükön akadályozni fogják a megemlékezéseket. Ferenczi Zoltán a Petőfiről szóló tanulmányok, értekezések és kritikai méltatások „özönvizét” jósolta, annak ellenére, hogy az „én Petőfi-életrajzom a maga nemében a legjobb munka, amely után már nem lehet újat írni a költőről”.⁹⁷ Négyesy László irodalomtörténész szerint viszont kíváncsi volna, ha végre méltó, „lelki” életrajz készülne (sablonos Petőfi-biográfiából van elég), és a költő kultuszát a „népbe kell belevinni”, mivel a 19. század mulasztása volt, hogy részben kiadói érdekből, részben politikából (a „Bach-korszakra gondolk”) nem teremtették meg a „magyar nép minden rétegében Petőfinek a lelkekben és szívekben gyökerező kultúráját”.⁹⁸

A kultusz alakulását, szertartásait és nyelvhasználatát 1848/49 megítélésének világháború utáni változása befolyásolta. A szabadságért (a nemzeti függetlenségért) harcoló költő

⁹³ A kötet (kereskedői felárral) fűzve 440 koronába, félvászon kötésben 825 koronába, díszes egész vászon kötésben 990 koronába került. Budapest tanácsa 1924 februárjában, az infláció nyomán, a bolti árat 20 000, 25 000 és 30 000 koronára emelte, a főbizományost eladott példányonként 65% illette meg. *Fővárosi Közlöny*, 35. évf. 8. sz. 1924. február 29. 163.

⁹⁴ Ferenczi Zoltán és Voinovich Géza az irodalmi konzervativizmus képviselői voltak, az előbbi 1896-ban megjelent Petőfi életrajzát, Kerényi Ferenc szerint, az „aprólékos adatgyűjtés és az alapos forráskritika” jellemezte, ami hosszú időre a Petőfi-irodalom alpmunkájává tette (a pályázatot kiíró Kisfaludy Társaság által felkért bírálók viszont a készülő művet „száraznak és pozitivistának” tartották). A Franklinnál 1921-ben megjelent Petőfi-kiadást Voinovich rendezte sajtó alá, ő a Havas Adolf-féle szövegeket a keletkezésre vonatkozó jegyzetekkel egészítette ki. Kerényi: *Petőfi Sándor élete és költészete*, 479–480., 482.

⁹⁵ vg.: *A hatósági Petőfi*. Budapesti Szemle, 1922. 552. sz. 157–160.; Voinovich Géza *a főváros Petőfi-kiadásáról*. Világ, 13. évf. 287. sz. 1922. december 17. 3.

⁹⁶ *Sopron Vármegye Hivatalos Lapja*, 22. évf. 53. sz. 1922. december 28. 404.

⁹⁷ Ferenczi: *Petőfi életrajza*, i. m.

⁹⁸ *Miként ünnepelje a magyarság Petőfit?* *Szózat*, 3. évf. 243. sz. 1921. október 23. 6.

halála (mártíruma) vált hangsúlyossá, kultusza a vallási kultuszok mintájára épült, ami 1923-ban a nemzet mint szakrális közösség apoteózisának reményét adja, és alkalmas a hős-kultusz és a szintén vallási szimbólumokat használó irredentizmus helyi közösségekben is közérthető propagandájának terjesztésére. (Aligha véletlen, hogy az emlékév a segesvári ünnepséggel kezdődött, és az említett szimfónia, népszínmű és film is a megdicsőülés/feltámadás motívumával zárult.) Petőfi világirodalmi jelentősége ugyancsak a kultusz meghatározó eleme („szellemóriásokkal” került egy sorba),⁹⁹ ami a Trianon után „megnyomorított” ország életjele, illetve a magyar génusz és a magyarság Kárpát-medencei kultúrfölényének igazolására szolgálhat.¹⁰⁰

A felmagasztosult költőt feltétlen tisztelet és hódolat illeti, ezt az 1923. január 21-én a Parlament kupolacsarnokában tartott állami ünnepség elnevezése és rituáléja is kifejezte („A magyar társadalom országos Petőfi-hódolata”). A költő fehér mellszobra előtt a hadsereg hódolatát Vitéz Nagy Pál tábornok, a tudományokét és az irodalomét Herczeg Ferenc, az ifjúságét Nagy Iván,¹⁰¹ a gazdákét Lovász János nemzetgyűlési képviselő és a munkásokét Horváth Gergely fejezte ki. A kormány képviselőjében, a „megjelenésében akadályoztatott” Bethlen István helyett,¹⁰² Rakovszky Iván belügyminiszter mondott ünnepi beszédet, melyben Petőfi forradalmiságát aktualizálta, ami az ettől eltérő jelentések (és a politikai ellenség) megjelölésére és kirekesztésére is módot adott: „Petőfi forradalmár volt. De akkor a nemzeti forradalmak korszakát éltük. Ma a társadalmi forradalmak időszakában, amikor a nemzeti érzés szembekerül a forradalmi érzéssel, Petőfi habozás nélkül a nemzeti érzés oldalára állna. Az ő nemzetközisége, melyet születése és származása példáz legjobban, abból áll, hogy

⁹⁹ A kultikus nyelvhasználat (a magasztaló és cáfolthatatlan kijelentések) uralták a vidéki sajtót is. Dobay Ferenc gyulai nyomdatulajdonos és lapszerkesztő például vezércikkében úgy fogalmazott, hogy „Petőfi ott van azok között a szellemóriások között, akiket az emberiség sohasem feledhet el. Ott van a Parnasszus legmagasabb csúcán, ahova csak Homeros, Vergilius, Horatius, Dante és Shakespeare tudtak feljutni [...] Hatalmas szelleme, világgraszáló lángelméje odaveti magát óriási gátul abba az elemi erővel hömpölygő szennyes áradatba, amely az ő nemzetét a megsemmisülésbe akarja sodorni.” „Az álmok nem hazudnak...” Békés, 55. évf. 2. sz. 1923. január 6. 1.

¹⁰⁰ Az érvelés nem hagyta figyelmen kívül Petőfi származását sem, és a terminológia a jobboldali radikalizmus számára népszerű pogány mítoszokat és a turáni származást is felhasználta. Herczeg Ferenc a Kisfaludy Társaság ünnepi ülésén arról beszélt, hogy „minél több szláv vér buzgott Petőfi ereiben, annál nagyobb dicsőség háramlik ebből a magyarságra, mert bizonyos, hogy Petrovics Sándor sohasem emelkedik föl a világirodalom állócsillagai sorába, ha ifjú Szigfridként előbb meg nem fürdik a turáni sárkányvérben [...] A Kárpátok hegygyűrűjében különböző népfajok élhettek, de a kulturális élet lehetőségeit itt egyedül csak a magyar faj tudta megteremteni.” Herczeg Ferenc: *A százéves Petőfi*. In: Margócsy (szerk.): *Petőfi Sándor emlékezete*, 203. A szlovák újságok ugyancsak megemlékeztek a centenáriumról, a Pozsonyban megjelenő *Slovenská politika* (a Keresztény Földműves Párt lapja) a költő magyarosodását azonban másként értelmezte: „Felhívjuk a figyelmet a történelmi tényekre, hogy szlovák gyermekeink megértsék, hány millió szlovák halt meg a magyar tengerben, hány százezer váltott nemzetet, és elméjükkel, művészi és zseniális képességeikkel hányan gazdagítottak idegen nemzeteket [...] E tősgyökeres szlovákból a magyar iskolák révén és a magyar nemesség felsőégtudata miatt nem szlovák költő, Alexander Petrovič, hanem a magyarok legnagyobb hőse, a magyar öntudat és a szabadság harcosa lett. Petőfi egész életében, elveiben és verseiben megmutatkozik a háborúellenes, tősgyökeres szláv szellem és jellem, melynek a magyar jellemhez és szellemhez semmi köze.” A magyar nemzetiségpolitika felelős tehát Petrovič magyarosodásáért, ám ő megmaradt a szlovák (szláv) néplélek költőjének. Idézi: Méry: *Petőfi-centenárium*, 312–323. (A szövegrészt Méry János fordította.)

¹⁰¹ A szélsőjobboldali Magyar Egyleti és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének az elnöke, majd 1944 novemberétől a Külügyminisztérium kulturális osztályának a vezetője.

¹⁰² Lehetséges, hogy a miniszterelnök nem kívánt részt venni a „hódolásban”.

magyarrá akart tenni mindent, ami idegen, és elfordult volna attól a nemzetköziségtől, mely idegenné akarja tenni azt, ami magyar.¹⁰³

Az emlékév a kultikus tisztelet indoktrinációjára is lehetőséget kínált. A kormány elrendelte, hogy a tanintézetekben (az elemi, a tanonc- és a polgári iskolákban, a gimnáziumokban, a tanítóképzőkben) az ifjúság „lelkét” Petőfi életének és költészetének ismertetésével készítsék elő, majd újév második vasárnapján ünnepségeket kell tartani, melyeken Petőfi-versek és alkalmi beszédek hangozzanak el, és élőképeket mutassanak be.¹⁰⁴

Az ünnepségeket a Petőfi Társaság szervezte, melynek tagjai konzervatív szemléletű irodalomtudósok, ismert írók és költők voltak¹⁰⁵ (Babits Mihályt és Móricz Zsigmondot viszont 1920-ban kizárták soraikból), Pekár Gyula elnök a kormánnyal való közvetlen kapcsolatot biztosította, s valóban jól működő irodalompolitikai intézményként és kulturális hálózatként menedzselte a centenáriumot.¹⁰⁶ Főtítkárát, Szávay Gyulát bízta meg például ünnepi színdarab írásával, melyet tagjai bíráltak és minősítettek bemutatásra alkalmasnak,¹⁰⁷ majd a Társaság jutalmazta a szerzőt, érte el a terjesztés és népszerűsítés kormányzati támogatását (és kezelte a befolyó jövedelmeket).¹⁰⁸ Az emlékév lehetőséget kínált az Erdélyi János, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt által alakított népies Petőfi-kép kanonizálására,¹⁰⁹ a nép-nemzeti irodalomfelfogás és annak vulgarizált, álnépieskedő irodalmi gyakorlatának népszerűsítésére (önmaguk ünneplésére), valamint – ahogyan a későbbi alelnök megfogalmazta – „a szélsőséges,

¹⁰³ *A magyar társadalom Petőfi-ünnepé az Országház kupolacsarnokában*. Budapesti Hírlap, 43. évf. 17. sz. 1923. január 23. 1. Szekfű Gyula ugyancsak összebékítette Petőfi forradalmi és nemzeti karakterét oly módon, hogy forradalmi romanticizmusa és doktriner liberalizmusa (a szabadság elvont kategóriája) nemzetivé alakult át, és ez költészetének esztétikai értékelését is meghatározta: forradalmi versei nem emelkedhetnek az *Egy gondolat bánt engemet...* színvonalára. Szekfű Gyula: *Petőfi-centenárium*. Napkelet, 1. évf. (1923) 1. sz. 21–25.

¹⁰⁴ *Hivatalos Közlöny*, 30. évf. 23. sz. 1922. december 1. 424. Az iskolai nevelésnek változatos eszközei voltak. A kultuszminiszter az aszódi gimnázium kezdeményezésére arra utasította a középiskolákat, hogy a VIII. osztályban az egyik magyar írásbeli feladat témája „Mit jelent számomra Petőfi emléke” legyen. A legjobb dolgozatokat (összesen hatvan intézményből) Aszódra küldték el, ahol összefoglaló tanulmány készült a „nagyjaink emlékének megünnepléséből meríthető pedagógiai tanulságokról”: „Megragadta tanulóinkat Petőfi küzdelmes élete, lebilincselte őket a költeményeiben elhintett filozófiája, a hétköznapi ságon felülemelkedő világnézete, vallásos hite, tiszta erkölcsi élete, az igazi férfiasságról vallott szilárd elve...” *Hivatalos Közlöny*, 31. évf. 17. sz. 1923. szeptember 1. 256.; Az aszódi evang. Petőfi Főgimnázium értesítője az 1923–24. tanévről, 1–2.

¹⁰⁵ Például Havas István, Pakots József, Petri Mór, Szávay Gyula, Surányi Miklós és Szathmáry István.

¹⁰⁶ Önmagukat a kultusz „papjaiként” vagy „apostolaiként” határozták meg, akiknek a kötelessége, hogy az „ajtatoskodóknak előénekjenek”. (A kultikus nyelvhasználat terjesztésében és erősítésében a Petőfi Társaság tagjainak valóban meghatározó szerepe volt.) Kalla: *A Petőfi-relikviák története*, 225.

¹⁰⁷ Ferenczi Zoltán, Voinovich Géza és Császár Elemér.

¹⁰⁸ A Petőfi Társaság Petőfi-bélyegek kiadását és árusítását is tervezte, ám ennek jogát a Hadirokkantak, Özvegyek és Árvák Nemzeti Szövetsége kapta meg. *Kavarodás a Petőfi-bélyegek körül*. Magyarország, 30. évf. 158. sz. 1923. július 17. 5.

¹⁰⁹ Az említettek szerepe e folyamatban eltérő volt, és a „népiesség” értelmezése és a „nép” fogalma is változott. Erdélyi János szerint Petőfi „népköltő”, mert „legtöbbszörre úgy ír, hogy [...] a magasb műveltséget nélkülöző nép is megérthesse, szerethesse. Egyszerűség, világosság, könnyűség verseinek egyik főderme.” Beöthy Zsolt hét évtizeddel később úgy fogalmazott, hogy Petőfi „nem népköltő, hanem a néppel megteljesedett, a nép szellemével meggazdagodott, kiélesedett, magára ismert nemzeti lélek költője. Mielőtt ez a nemzet törvény szerint megalakult volna: a lelke megszólalt Petőfi-ben.” Erdélyi: *Petőfi Sándor újabb költeményei*, 35–36. (Erdélyi írása 1846-ban jelent meg.); Beöthy: *Petőfi*, 28.; vö. Kerényi: *Petőfi Sándor*, 469–470.

idegenségük miatt modernnek tetsző [...], magyar jellemünket és kialakult nemzeti etnikumunkat” fenyegető (és Petőfi kultuszát sem kímélő) költői és szellemi irányzatok, valamint képviselőinek megbélyegzésére.¹¹⁰ Az utóbbiaknak válaszként a felszínes és önmagáért való vég nélküli ünnepségek sajtóbeli karikírozása, illetve a kultusz szakrális nyelvével szemben a profán nyelvhasználat lehetősége maradt.¹¹¹

A megemlékezések helyszínei irodalmi, hazafias és vallási jelképekkel telített szakrális terekké alakultak, a térhasználatnak azonban számos lokális és társadalmilag meghatározott változata volt. A zarándoklat, a mozgalmas irodalmi fesztivál és a tanügyi kongresszus eseményeit egyesítő segesvári megemlékezés a nemzet trianoni határokon átívelő egységét reprezentáló szimbolikus tér(vissza)foglalás, a hortobágyi csárdánál a Csokonai Kör részvételével az Alföld mint nemzeti és irodalmi táj kultikus újraerősítése történt, vagy Budapest március 15-én a hatalmi kirekesztés és a különböző politikai irányzatok és csoportok közötti térfoglalási küzdelmek terepe. A kiskőrösi és más alföldi (volt mezővárosi) települések megemlékezéseinek programját a közösségi élet ünnepi alkalmainak Petőfire hangolt kulturális elemei (szavaltatok, dalárdák, hangszeres zene), a díszvendégek (a Petőfi Társaság küldötteinek) szónoklatai és az ugyancsak merev ceremóniális rendben zajló társas vacsorák alkották. A résztvevők a keresztény-nemzeti ideológiát és az irredentizmust internalizáló helyi közép osztály tagjai (lelkészek, tanítók, tanárok, jegyzők, ügyvédek), akik messze távolodtak az 1850–1860-as évekbeli mezővárosi kisértelmiségnek Petőfi költészetét befogadó és kultuszát megteremtő, az „alkalmazott literatúra” műfajaiban jártas szellemiségétől.¹¹² S ezek az ünnepségek (a kultusz gyakorlatai) a szociokulturálisan és politikailag tagolt, tekintélyelvű lokális társadalmakat aligha alakították a Victor Turner-i értelemben vett, a hierarchiákat akárcsak átmenetileg feloldó *communitassá*.¹¹³

¹¹⁰ Havas István: *Pekár Gyula a Petőfi-kultusz élén*, 70–71. A *Szózat* című fajvédő lap viszont a Petőfi Társaságot bírálta az egyik pesti mulatóban szervezett megemlékezés miatt: „A Petőfi-estélyen felépnek ugyan magyar művészek, akik Petőfi-verseket szavalnak, de a rozmaringos magyar Alföld dalait megelőzi a Jardin műsora. A szemita idegenek torz vigyorgása a poshadt kuplák után ostoba arcfintorgatással fog elegyedni, ha az ő megszokott lágyéksiklandozó egyvelegük után a művészek megszólaltatják a delibábok lelkét. Bár a jelölés szerint az »éj« tiszta jövedelme a Petőfi Társaságé, mégsem áll fenn jelen esetben a római közmondás: Pecunia non olet, mert az a pénz igenis bűzlik, amit a Jardin de Paris kokottjai löknek a magyarság legszentebb oltárára.” *Petőfi-éj a Jardin de Paris-ban*. *Szózat*, 5. évf. 182. sz. 1923. augusztus 12. 11.

¹¹¹ *A Világ* (Zsolt Béla) szintén tudósított a Jardin mulató rendezvényéről: „A Petőfi Társaság sorozatos ünnepségekkel ékesítette fel azokat a falvakat, barlangokat és csárdákat, amelyek Petőfi révén emlékezetes földrajzi relikviáivá váltak a magyar irodalomtörténetnek [...] Kortársak feljegyzései, versek és hagyományok okolták meg, hogy a Kutyakaparó csárdában is ünnepséget rendezzenek, mert hiszen a bornemissza Petőfi, ha nem is a karcos miatt, de a néppel való közelebbi megismerkedés érdekében be-betért a csárdába, és nem egy szikra lobbant benne lánggá a pipafüstös, olajfényes ivószobában. A Petőfi Társaság miután gondosan kiaknázta az összes alkalmakat és helyeket, melyeket a Petőfi-hagyományok felavattak, kezdett nem egészen szigorúan ragaszkodni a tradíciókhoz, és többek között a Jardin-ban tartott ünnepséget [...] Annyi kétségtelen, hogy Szávay Gyula főtitkár úr rövid beszédében felhívta a mulató közönségének figyelmét a nap jelentőségére, majd gyors egymásutánban következtek a program többi számai, a négy pompás néger énekes, szononok, blüettek és mindenek betetőzésekként a »Miért járkálsz meztelenül?« című bohózat, melynek azonban a főtitkár úr sem tudott annyi erkölcsi alapot kölcsönözni, hogy a rendőrség szeméremértő tartalma miatt, megkésve bár, be ne tiltsa.” Zs. B.: *Petőfi a Jardinban*. *Világ*, 14. évf. 194. sz. 1923. augusztus 30. 6.

¹¹² Kerényi: *A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából*, 198–203.

¹¹³ Vö. Takáts: *A kultusz kutatás és az új elméletek*, 297.

Az emlékévbén bemutatott művészeti alkotások sokszínűsége a kultúrafogyasztó közönség rétegződéséről és ízlésvilágáról (a kultúrpolitika erről alkotott képzeiteiről) tanúskodhat. A magaskultúrát képviselő Petőfi-szimfónia a „szellemi arisztokráciának” teremtett exkluzív (egyszeri) társasági alkalmat (Berlinben és Londonban a kulturális elit inkább Lisztet, Kodályt és Bartókot hallgatta), Herczeg Ferenc egyfelvonásos „lélektani” darabja, *A költő és a halál*, melyet a Nemzeti Színház mutatott be 1922 szilveszterén Hevesi Sándor átdolgozásában, az „intelligens” középosztály számára készült.¹¹⁴ Az idejétmúlt népszínmű vagy a korabeli szkeccsek esztétikai színvonalát aligha meghaladó Petőfi-film mint a populáris és tömegkultúra – a népnevelést és a sematikusá váló ideológiák (a hazafiság) terjesztését szolgáló – termékei a kontúrtalan, megannyi életformát és átmeneti élethelyzetet magában foglaló városi és falusi kispolgárságot célozták meg.¹¹⁵

Miközben az ország Petőfit ünnepelte, a kultúra piaci működésének és állami szervezésének sajátos párhuzamai, illetve a művészetek autonómiájának korlátozása érvényesült. A politikai hatalom ellenőrizni kívánta, hogy a költő terjedelmes életművéből mikor, hol és mi hangzik el, a cenzúra a Petőfi-filmet kifogásolta, majd a vetítését kötelezővé tették, a mozik viszont gyorsan levették a műsorukról. (A propaganda a hazafias retorikát a várható üzleti sikerrel kombinálta.) Az állam nagyvonalú mecénásként támogatta a reprezentatív Petőfi-szimfónia bemutatását, és ösztönözte hathatósan (legalább az iskolák számára) a népszínmű igénytelen kiadásának beszerzését. Herczeg Ferenc és Juhász Gyula darabja a „szabályozott” kulturális piacon versenyzett. Az Athenaeum Kiadó az emlékévkonjunktúráját próbálta kihasználni, a (magánkiadókka szemben nyertes) főváros a költő műveinek „olcsó” és szubvencionált kiadásával kívánta népszerűsíteni, ily módon – amennyiben elfogadjuk az irodalompolitika szereplőinek meggyőződését – Petőfi legalább maga is alakította saját kultuszát.

¹¹⁴ A darab Székelykeresztúron játszódik, Petőfi életének utolsó éjszakáján. A költőt többen próbálják a csatától távol tartani (az evilági dicsőség vagy a szerelem csábításával), de ő a biztos halált (és ezzel a halhatatlanságot) választja. A színmű 1923-ban nyomtatásban is megjelent. Kállay Miklós: *A költő és a halál*. Nemzeti Újság, 4. évf. 296. sz. 1922. december 30. 2. Hasonló volt a témája Juhász Gyula ünnepi játéka (Petőfi elmegy), amit a nagyváradi Szigligeti Színház ugyancsak szilveszterkor tervezett bemutatni, ám – a magyarországi lapok szerint – a román cenzúra betiltotta (és helyette Herczeg műve került színre). Az írófejedelem még a premier előtt nyilatkozott a Szegednek: „Jó helyről megnyugtatást kaptam, és azt hiszem, hogy akadály nélkül mehet a darab megszállt területen is. Politika nincs benne, hanem tisztán emberileg igyekeztem a Petőfi-problémát megfogni.” (Politika Juhász darabjában sem volt; Herczeg művét Kassán, Kolozsváron és Gyulafehérváron is bemutatták.) Kinek a „Petőfijét” adják elő a Nemzeti Színházban december 31-én? Magyarország, 29. évf. 262. sz. 1922. november 17. 7.; Juhász Gyula Petőfi-darabját betiltotta a román cenzúra. Nemzeti Újság, 4. évf. 294. sz. 1922. december 28. 5.; Herczeg Ferenc az írónyomorról. Szeged, 3. évf. 227. sz. 1922. december 17. 4.

¹¹⁵ Balázs Béla szerint a filmgyártás a kispolgárra támaszkodik, akinek nincs osztályöntudata, és a kispolgári mentalitás nem korlátozódik egyetlen társadalmi rétegre. („A kispolgár ott rejtőzik sok proletárban, számos értelmiségiben és nagypolgárban is.”) A kispolgári tömegek vonzódnak a giccshez, és a megfilmesített romantizált érzelm és a pátosz is giccsé válik. Balázs: *A látható ember*, 275, 280–281. Hauser Arnold úgy vélekedik, hogy a mozinézó „tömegközönség” híján van bármiféle közösségtudatnak. Hauser: *A művészet szociológiája*, 692.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944.

Nyomtatott források

Az aszódi evang. Petőfi Főgimnázium értesítője az 1923-24. tanévről. Aszód, 1923.

Ferenczi Zoltán (szerk.): *Petőfi összes költeményei*. Budapest: Budapest Székesfőváros, 1923.

Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. Budapest: Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

Margócsy István (szerk.): *Jöjjön el a te országod... Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*. Budapest: Szabad Tér Kiadó, 1988.

Margócsy István (szerk.): *Petőfi Sándor emlékezete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2022.

Nemzetgyűlési Napló, VII., IX., X., XI., XVII., XVIII. (1922., 1923.)

Szávay Gyula – Géczy István: *Petőfi. Ünnepi színjáték*. Budapest: Fővárosi Könyvkiadó, 1923.

Az Est, 1923.

Az Újság, 1923.

Bécsi Magyar Újság, 1923.

Békés, 1923.

Belügyi Közlöny, 1920., 1921.

Brassói Lapok, 1922., 1923.

Budapesti Hírlap, 1907., 1922., 1923.

Budapesti Közlöny, 1923.

Budapesti Szemle, 1922.

Egyetértés, 1923.

Ellenzék, 1922.

Esztergom és Vidéke, 1923.

Félegyházi Hírlap, 1922.

Film Színház Muzsika, 1978.

Fővárosi Közlöny, 1922., 1924.

Hivatalos Közlöny, 1923.

Jövő, 1922., 1923.

Kiskőrös és Járása, 1922., 1923.

Magyar Statisztikai Közlemények, 1910.

Magyarország, 1922., 1923.

Magvarság, 1923.

Mozi és Film, 1922.

Napkelet, 1923.

Nemzeti Újság, 1922., 1923.

Népszava, 1923.

Neues Wiener Tagblatt, 1923.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1923.

Pesti Hírlap, 1922., 1923.

Pesti Napló, 1923.

Reggeli Hírlap, 1923.

Sopron Vármegye Hivatalos Lapja, 1922.

Szeged, 1922., 1923.

Színházi Élet, 1922.

Szózat, 1921., 1923.

Tolnamegyei Újság, 1923.

Új Barázda, 1924.

Új Nemzedék, 1922.

Váci Hírlap, 1923.

Világ, 1922., 1923.

Szakirodalom

- Ablonczy Balázs: *Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934. Századok*, 134. évf. (2000) 5. sz. 1149–1170.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1999.
- Balázs Béla: *A látható ember. A film szelleme*. Budapest: Gondolat, 1984.
- Balácsi Dénes: *Az 1922. évi Segesváron tartott magyar felekezeti közti iskolakongresszus*. Keresztény Magvető, 103. évf. (1997) 2. sz. 130–136.
- Bán Aladár: *Petőfi centenáriuma külföldön*. In: Sas Ede (szerk.): *A Petőfi Társaság ötven esztendeje 1876–1926*. Budapest: Petőfi Társaság, 1926. 104–135.
- Beöthy Zoltán: *Protestáns Szemle*, 32. évf. (1920) 1–10. sz. 28–29.
- Dávidházi Péter: *„Isten másodszülöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat, 1989.
- Dávidházi Péter: *A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*. In: Uő: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1998. 174–206.
- Erdélyi János: *Petőfi Sándor újabb költeményei*. In: Margócsy István (szerk.): *Petőfi Sándor emlékezete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2022. 32–48.
- Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. 1–3. kötet. Budapest: Franklin Társulat, 1896.
- Fodor Ilona: *Szellemidézés*. Korunk, 3. évf. (1999) 7. sz. 61–74.
- Hauser Arnold: *A művészet szociológiája*. Budapest: Gondolat, 1982.
- Havas István: *Pekár Gyula a Petőfi-kultusz élén*. In: Uő: *Akikkel találkoztam*. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet, 1944. 67–73.
- Isoz Kálmán: *Petőfi műveinek zenei bibliográfiája*. Muzsika, 2. évf. (1930) 3. sz. 99–125.
- Kalla Zsuzsa: *A Petőfi-relikviák története*. In: Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2003. 225–248.
- Kerényi Ferenc: *A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából (1844–1867)*. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000. 198–203.
- Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2022.
- Komáromi János: *Csatangolások mindenfelé*. Budapest: Genius Könyvkiadó, 1930.
- Lukacs, John: *A történelmi tudat avagy a múlt emlékezete*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2004.
- Méry János: *Petőfi-centenáriumi Csehszlovákiában*. In: Majoros Györgyi – Sipos Lajos (szerk.): *Babits és kortársai*. Budapest: Napkút Kiadó, 2015. 312–323.
- Pongrácz István: *Visszatekintés a Petőfi-centenáriumi francia irodalmára*. Életünk, 12. évf. (1974) 1. sz. 55–63.
- Rózsa Mária: *Gragger Róbert és a berlini Magyar Intézet könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 104. évf. (1988) 1–4. sz. 304–310.
- Szalai Anna: *Koszorúcsata. A Petőfi-centenáriumi történetéhez*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.
- Takáts József: *A kultusz kutatás és az új elméletek*. In: Uő (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2003. 289–300.
- Tari Lujza: *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*. Magyar Napló, 11. évf. (1999) 7. sz. 22–35.